

12
8 N
—
H

~~IV K~~
~~146~~
V. 256. 20
I / 1231

ÉLET ÉS IRODALOM

IRTA

KEMÉNY ZSIGMOND

101231

~~1250~~

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1883

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

ELŐSZÓ.

Itt összegyűjtve veszi az olvasó b. Kemény Zsigmondnak mindazon cikkeit, melyek részint *Élet és irodalom*, részint *Szellemi tér* cím alatt a *Pesti Napló* 1853-ik évfolyamában láttak először napvilágot. Az egész gyűjtemény címéül az *Élet és irodalom* címet tartottam meg, mert e cikkek egy részének a szerző csak azért adta a *Szellemi tér* címét, mert néhány havi időköz után írván, hírlapban nem illett ugyanegy cím alatt oly hosszú, annyira megszakított cikk-sorozatot közleni. De bensőleg szorosan egymáshoz sorakozik a két cikksorozat s e körülmény teljesen igazolja az egy cím alá foglalást s a számozás folytonosságát.

Azonban ez egymásból folyó s egymást kiegészítő cikksorozat nem rendszeres tanulmány. Napról-napra írt hírlapi cikkek ezek, melyek kérdéseket vetnek föl és oldanak meg, de részletekbe nem igen bocsátkoznak s inkább eszmét ébresztetni, tájékozni kívánják az olvasót, mint kimeríteni a tárgyat. Nem is a lap tárczájában jelentek meg, hanem a vezércikkek helyén. Abban az időben oly hírlapíró, a ki nem akarta megtagadni múltját és elveit, nem igen foglalkozott belügyi politikával, csak külügygyel és társadalmi kérdésekkel. Kemény mindennél fontosabbnak tartotta az élet és irodalom szoros kapcsolatának, a nemzeti műveltség életbe vágó kérdéseinek fejtegetését. Minderről azelőtt keveset írtak; hírlapirodalom és közönség leginkább politikai kérdésekkel foglalkozott, s a politikai rendszabályoktól várt mindent. De a forradalom legyőzése karddal oldott meg minden politikai kérdést s ellenünk fordított minden politikai rendszabályt. Az újonnan alakult egységes osztrák állam megfosztotta nemzetiségünket minden állami segélyforrástól s annak biztosítására, fej-

lesztésére nem maradt más tér, mint a társadalmi és irodalmi. A társadalmi erőnek irányt adni, az irodalmi munkásság útjait, vezéreszméit kijelölni, a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s megvolt bizonyos politikai fontossága is, a mennyiben a szenvedőleges ellenállásnak némi cselekvő erőt is kölcsönzött.

Ezt kísérlette meg Kemény itt összegyűjtött czikkeiben, melyek élénk viszhangra találtak közönségben és irodalmi körökben egyaránt. A romok között építeni kezdtünk, s a változott viszonyok között mintegy új élethez fogtunk. Épen ezért e czikkeknak némi történeti becsök is van, mert kifejezik a kor hangulatát és törekvéseit. De összegyűjtésöket nemcsak e szempont igazolja, hanem azon körülmény is, hogy bennök nem egy oly eszme van, mely maig sem avult el. Például, hogy többet ne említsek, az, a mit Kemény a regényről ír, ma is épen oly termékenyítőleg hathat íróra, olvasóra egyaránt.

Vajha a közönség részvéte lehetővé tenné azt, hogy Kemény más dolgozatait is összegyűjthessem s regényeiből is új kiadást rendezhessek.

Kegyeletes kötelességet teljesítenék elhúnyt barátom iránt, a ki utolsó éveiben munkái kiadási jogát reám hagyta, de egyszersmind lerónám azt a tartozást is, a melylyel irodalmunk adós e kitűnő írónak.

Leányfalva, jul. 7. 1882.

Gyulai Pál.

ÉLET ÉS IRODALOM.

I.

Rövid időn meg fog jelenni az *Újabb nemzeti könyvtár* * első évi folyamának második kiadása, ámbar az első 1500 példányból állott.

E tényt azért említem, hogy hozzá néhány eszmét és lélektani következtetést fűzhessek, mely által aztán könnyebben tájékozhatjuk magunkat irodalmi és részint társalmi viszonyainkra nézve is.

Mik tétetnek közzé az *Újabb nemzeti könyvtár* hasábjain? Régi költői művek, régi emlékiratok, krónikák. Mind oly tárgyak, melyekhez ama kornak, mely törekvéseivel és csalódásaival már hátunk megett fekszik, főleg a múlt tizednek, minden irodalmi élénksége mellett, legkevesebb vonzódása sem volt. S miért? Sok ok közül csak két főbbet hozok fel, olyat, melyet egyébiránt más alkalommal bővebben fejtettem volna ki.

* *Újabb nemzeti könyvtár.* Kiadják Ürményi József, Kazinczy Gábor, Zsedényi Edvárd, b. Eötvös József, Toldy Ferencz, Erdélyi János, Ghyecz Ignác, Jókai Mór, Reguly Antal, Fáy András, b. Kemény Zsigmond, Somssich Pál, Csengery Antal, Vida Károly és Fényes Elek.

A neologismus diadala még új lévén, önként folyt, hogy a győztes iskola tekintélyei ellen-szenvvel, vagy lenézéssel viseltettek ama szegény, ama pongyola és idegen szavakkal tarkított nyelv iránt, melyet ellenfeleik több gcrombasággal, mint elmeéllal, több makacssággal, mint tudománynyal védelmezőnek.

E hangulatból némi elfogúltság, némi elő-ítélet támadt a XVII. század írói iránt is, kiknek művei tartalmasság és még nyelv tekintetéből is többnyire fölülmúlták a későbbi kor terményeit.

Aztán — bármint becsüljük a részrehajlatlanság erényeit, legkevesébbé lehetett épen a neologoktól kívánni, hogy míg egyfelől az új szók és a régitől lényegesen különböző helyesírás népszerűsítéseért küzdenek, ugyanakkor oly elmeművek buzgó terjesztőiül ajánlkozzanak, melyek a mily arányban forogtak volna közkézen, azon mértékig hátráltatták volna a tömegnek a nyelv-újítással való megbarátkozását.

Minden helyzet magával hoz bizonyos önzést, mely sejtelmileg munkál a többségnél s határozott eszmék szerint a gondolkozóknál és épen ez önzés — mely nélkül a felekezetek és pártok hamar fölbomlanának — midőn már a nyelv-reform ügyét visszaesésektől féltetni nem lehetett, akkor a politikai átalakulások sürgetőinél gerjesztett közönyt, sőt ellenszenvet az iránt, mit ők avasnak, korhadtnak, s a társadalmi viszo-

nyok térszínítésére törekvő eszmékkel összeférhetlennek hittek.

És a tapasztalás bizonyítja, hogy mihelyt a közvéleményben ily szellem nyer túlsúlyt, mihelyt a történelmi jog — mely a múltból ezer gyökeret bocsátva öleli át a jelent — fitymálás vagy megtámadások alá esik; mihelyt a többség új formák és szervezetek után sóvárog: e forrongási állapot befolyása közt a régi irodalom is legott elveszti érdekét, hideg közönnyel találkozik s lassanként feledékenységre süllyed.

Nincs eszköz, nincs mód, mely ilyenkor gátot vethessen a terjedő részvétlenségnek, s még azon esetben sincs, ha a száműzött régi irodalom valóságos lángelméket mutathat fel.

Cromwell korának kezdetével Shakespeare többé figyelmet nem vihatott ki, míg viszont a restauratio után Miltont igazságtalanul feledték.

S nálunk a XVII. századnak irodalmában ily lángelmék nem is voltak.

Tehát eleinte a nyelvújítás, később a politikai reformvágy: ime a két fő ok, mely több más körülménnyel együtt, régi irodalmunk mellőzésére félszázadnál tovább hatott.

Legfőlebb nyelvemlék tekintetéből kutattak egy-egy régi könyvet és kéziratot.

Az olvasó közönség, s ki az irodalom történelmével különösebben nem foglalkozott, csak Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben vélte látni irodalmunk első csillámait,

s a Kazinczy pályáját előkészítő törekvéseken túl, csupa ürességet és homályt képzelt.

Pedig, bár újabb irodalmunk a XVII. századét több irányban fölülmúlta, vannak szakok, melyeket mi parlagon hagytunk, de őseink dicséretet érdemlő sikerrel műveltek.

Mert — hogy mást ne említsek — mutat-hatunk-e az elbeszélő történelemből ama hatvan év alatt, mely a nyelvújítástól a forradalomig terjed, egyebet silány vagy közepes kézi könyveknél?

Önérzettel tekinthetnénk múltunkra, s nyugodtan bízhatnók a cselekedeteink és tévedéseink feletti bírálkodást a jövőre, ha korunkról csak annyi emlékiróink s krónistáink is volnának, a mennyivel bír a XVII-dik század, Mikó Ferencz és Illésházytól kezdve, Csereig vagy Bethlen Miklósig. De van-e, ki a József császár alatt támadt szellemmozgalmakat gondosan kísérve hagyta volna a maradéknak hátra? S ha Széchenyi István gróf jegyzetei halála után a családi levéltár homályában maradnak, akkor az 1825-től 48-ig terjedő korszak — noha irodalmával nem egészen méltatlanul vagyunk büszkék, — nem fog-e azon mostoha sorsuak közé tartozni, melyeknek nem lévén a maga idejében emlékirói, nem támadhat később valódi hű történetírója is?

A mely okok makacs következetességgel olták ki a forradalom előtt a régi elmeművek iránti fogékonyságot, ugyanazoknak ellenkezői most figyelő, ápoló részvétet keltenek mindenütt.

Mert kell-e napjainkban többé féltetni a neologismus által nyert eredményeket?

A nyelvújítás úgy diadalmaskodott, hogy az ellenkező mozgalomnak zászlói és követői nem lehetnek.

Uralkodik a tudományos irodalomban; átment a kormányrendeletek s törvényszéki iratokon kezdve a falragaszokig mindenüvé, hol az állam honunk nyelvét használja akarátának s intézkedésének közlönyéül; belépett az elemi iskolákba; él a népköltészetben és egyházi szónoklatokban, s még az írástudatlan tömeg is az új szók egy részéhez már annyira hozzá szokott, mintha soha sem nélkülözte volna.

A mi pedig a második irányt, t. i. a régivel keserű harczot küzdő reformtörekvéseket illeti: ezeknek sikerült, nagyobb mértékben mint akarták, s más eredményekkel mint hitték, alapjaikból kiásni, darabonként széttörni és porba dönteni a történelmi jogokat. Nincs tehát többé ok gyanakodóan vagy betanúlt fitymálással tekinteni az elmúlt idők maradványaira, melyek már úgy is semmi eszmének és semmi nagyravágyásnak útjába nem állanak; de egyszersmind nincs ok büszkének fölfuvalkodóknak lennünk azon politikai bölcsességünkre, melylyel egy század óta házi és közügyeinket vezérlők.

Hisz! az eredmény nem igen tesz mellettünk tanúbizonyságot.

S épen azért természetesnek tartom, ha most

kevesebb önteltséggel levén magunk felől, több részrehajlatlansággal vagyunk őseink iránt s hasaját korlátoltságunkat sejtve, készebbeknek mutatkozunk néhol gondolatokat, szépségeket, tudományt, gyakorlati világnézeteket s még állambölcséséget is lelmi azon régi költői művek, vállalásos röpiratok, pártpolemiák és főként történelmi könyvek lapjain, melyekben eddig csak száraz prózai szellemet, élhetetlen fecsegést, czopfos eszméket, rossz stílyt, s temérdek volnákat és válákat találtunk.

Közönségünknek ily részvéte, kétségkívül viszsza fog hatni mostani irodalmunkra, még pedig minden hozzávetések szerint igen kedvezőleg.

II.

Az alaposság kedvéért sem akarnék hosszas lenni, mert a hírlapoknak nem szerepök részletek által felvilágosítani; elég ha gondolkozásra ébresztenek azon tárgyakról, melyek napi ügyeinkkel összekapcsolvák.

A régi irodalom terményeinek közkézen forgásából minő hatás várható újabb irodalmunkra nézve? Ez volt a kérdés, melyet megfejtésül kitéztünk.

S itt első tekintetre maga a nyelv ötlik szemünk elébe.

A neologismus Kazinczytól Petőfig, s általá-

ban a népies iskola támadásáig, nyelvüket főleg következő módon gyarapította:

A létező szókat megrövidíté, lemetszvén rólok a felesleges ragokat.

A hol tökéletesen egyértékű szókat talált, ott közējök néha finom megkülönböztetést vont.

Az idegenek helyébe pedig újakat teremtett, vagy lefordítás által azok etymologiai értelmét adván vissza; vagy — szerencsésebb esetekben — azoknak, a fogalomhatározások útján meglelt, igazi jelentését fejezván ki.

Ezek mellett aránylag csekély szerepet játszott akár a táj- népies szavak kikutatása, akár az emlékezetből kihaltaknak fölélesztése; noha maga a háztűzhely körül, a *némber*, az *ara* és *család* mind a rég eltűnt világból visszahívott szók voltak, és a Kazinczy által bemutatott *rény* is, bár kétséges joggal, ősi eredetet követelt.

Továbbá a legmélyebbre ható változások közt sem bontathatnak szét a nyelvszerkezet alapjai, azon fensőbb törvények, melyeknek történelmi kútfejéhez soha a tudomány vissza nem mehet, mert származásukat inkább isteni sugallásnak, mint emberi műnek köszönhetik; de a nyelvújításoknál mégis igen gyakran, majdnem annyi rendület érheti a szófűzést, a mondattant, az eszmék felöltöztetésének és a kifejezések művészetének mesterségét, mint magokat a szókat.

S nálunk e részben is Kazinczy iskolája kétségkívül sokat tisztított, tágított és szabályzott.

Azonban változtatásaiban néha igen merev és feszes volt, a rendet és következetességet inkább szeretvén a jóhangzásnál és gördülékenységnél, mi viszonyaink köztalig is lehetett másként.

Mert a politikai s irodalom mezején minden reformnak ama hibák ellenkezőjéből, melyeket ostromolt, valamit okvetlen át kell venni, s ha küzdöttél a rend ellen, leghiggadtabb elveid daczára, bizonyos határokig életbe léptetted az anarchiát, és ha a fejetlenség levívására fogtál fegyvert, túlszigorúan vonod összebb a szabadság korlátait. Ez az eszmék ügyfolyamának oly általános jelleme, hogy említni is felesleges volna, ha az emberek majd mindig el nem felednék az elfogadott igazságot az előkerülő tényekre szabni.

Még egy megjegyzésem van.

A Kazinczy-iskola valamint széptani elveit, világnézeteit, sőt költői ihletéseit is igen gyakran a szomszéd német irodalomból merítette, szintűgy a magyar stylt, nyelvünk szellemének ellenére, olykor idegen kaptára vonta.

Ez tagadhatatlan; ez viszont a létező körülmények okszerű eredménye.

Mert nyelvújítóink szigorú ellenzésben állván az orthologokkal, a szenvedélyek természeténél fogva nem bírhattak elég nyugalommal és elég szeretettel, a múlt századok irodalmi halmazát azért kutatni át, hogy a szó és formaszegénységen kívül ráakadhassanak a nyelv legbensőbb törvényeire is, melyek temérdek fejlesztő erőt

rejteenek ugyan magokban, de az idegen kifejezéseket még kevésbbé tűrik, mint az idegen szókat, és ha épen választaniok kell, a «honestapaupertas»-t jobban szeretik, mint a minden tekintet nélküli gazdagodást.

Aztán mihelyt országgyűléseink a latint a közigazgatásból kezdték kiszorítani, és a magyar nyelv divatosabbá lőn, irodalmunk láthatárán több jeles s nagy befolyású tehetségek tűntek fel, kik a neologismus hű bajnokai voltak; de nyelvünk ismeretét csak későbbi éveikben szerezvén meg, midőn magyarul írnak vala, tulajdonkép németül gondolkodának, s annyira idegen színt öntöttek minden műveikre, hogy azok néhol inkább fordítmánynak, mint eredetinek tekinthetők.

Ide járult, hogy irodalmunk még akkor nőink kezébe kevés mulattató olvasmányt adhatott.

E hiányt ki-ki érezé, s mert rajta rögtön kellett segíteni, egymásután magyarosítottak meg a nagyhírű német írók. Maga Kazinczy Ferencz is fáradhatatlan volt: idyllektől kezdve hősköteményekig, meséktől regényekig, epigrammáktól színdarabokig, a remek vagy zajt ütött művek lefordításában. S ennél a létező viszonyok közt alig lehetett volna helyesebbet tenni.

De — mint fönnebb mondám — akkori íróink széptani eszméiket is kizárólag a német kritikából gyűjtegetvén, természetes vala, hogy a műfordításokra nézve Goethe nézeteit fogadták el, s így a szigorú hűség révén hozzánk tömérdek

idegen kifejezés csúszott át. Tehát a mi szép bár még szegény nyelvünk az úgynevezett műfordítások útján formákban s kifejezésekben gyorsan gazdagodott, — de korcsosult is.

III.

Előadtam, miként bánt nyelvünkkel a neologismus azon időpontig, míg a politika terén a gyökeres reformok sürgetése túlsúlyra nem kezdett kapni.

Ekkor a nép sorsa, a nép érdeke a nép jogainak és terheinek méregetése jött napirendre.

Még az aristocratia is sietett mentől népi-sebb tournur-t szerezni magaviseletének és gondolatainak.

Ily szellem nem maradhatott nyom nélkül az irodalomban, melyet az élet minden hullámvázai érinteni, az eszmeirányok minden nagy változásai meg szoktak termékenyíteni.

Csakhamar tehát a népköltészet hangjait pengette a magasabb lyra is.

Megszűnt a korlát, mely kétfelé választotta, mely két csoportba állítá a ponyva és a szalonasztal számára készített dalokat. Eddig a költő, ha fölpipezett és kicsiszolt verseivel eléggé bebizonyítá, hogy érdemes a művelt és magas körök pártfogására, vőn magának bátorságot pongyolába öltözködni, és a hortobágyi közönség szájízére

egy új népdalt componálni, de most már megfordult a koczka, s költőink alanyi érzéseiket is minél népiesebb mezbe öltöztették, s ha keblökben a költői tűz magasra feltört, ha merész képek és mély érzelmek szabályos és hibátlan formákban indultak is meg, legott betolakodott egy-egy pórias kifejezés s az író szilajon elkurjantá magát, vagy pedig egy rím és cæsura nélküli sort faragott, félvén, nehogy szalon-költőnek tartassék.

Petőfi és Arany lángesze sokkal kétségtelenebb fényben ragyog, mintsem megjegyzéseim által, melyek részint rájuk is vonatkoznak, érdemeiket csorbitani akarnám; de én Kazinczy és Vörösmarty rendkívüli szellemének is bámulója vagyok, noha nem feledém említeni a Kazinczyiskola által gyakorolt nagyszerű hatásnak árnyoldalait.

Petőfi s köre nyelvünket magyarabbá, népiesebbé tette.

És csakhamar az ország különböző vidékeiből oly szók s kifejezések, melyeket eddig csupán bizonyos táj értett, vagy egyedül a nép használt, rohanták meg finnyás, szenvelgő, begyes és minden aljastól tartózkodó irodalmunkat. Majdnem annyi a faluról s a puszták csárdáiból érkezett jövevény ütött tanyát a fővárosi sajtóban, mint a hány németből lefordított új szó és idegen szellemű kifejezés csempésztetett át egykor a weimari dalokból, vagy a hamburgi drámabírálatokból és a svájcz pásztor költeményekből.

Ez irány, bár nyelvünket eredetiebbé, sajátságosabbá, s itt-ott szebbé is tette, gyakran fajúlt valódi szélsőségekre.

Néha a nyersséget erőnek, az udvariasság hiányát lángész mozzanatainak, a hegykeséget függetlenségnek, az illedelmetlen hangot naiv modornak hazudta, s a művészet tetőpontjának hitte a néphez leszállani, nem pedig azt magához emelni.

Általa a műgond háttérbe szorúlt, s nyelvünk pongyolábbá lőn; azonban az idegen kifejezések bilincseiből és több élhetetlen szónak uralma alól menekülni kezdett.

A neologismus apró krisiseit napjainkig rajzoltam, azért, hogy megmutathassam a helyet, melyet régi irodalmunknak fölélesztése, melyet különösen a XVII-ik század szellemműveinek közkézbejuttatása — ha csakugyan megtörténik — nyelvünkre gyakorolni fog.

E hatás — nem forrásaira nézve, melyekből kiömlik, de eredményei tekintetéből — hasonló leend a népies iskola reactiójához: bár alakító képességére nézve sokkal kisebb körben mozoghat.

Általa jelenleg nem használt szavak fognak irodalmunkba lépni, kiküszöbölve néhány avatatlan kéz gyártmányait.

Aztán, az idegen zamatú kifejezések helyett tőzsgyökeresek jönnek divatba, melyekkel inkább bővelkedünk, mint egyelőre gondoltuk.

Továbbá népies, de régfeledett szólásformák és közmondások élesztetnek föl.

Vége egész stylusunkon bizonyos naiv, azonban öserős színezet vonúlhat át, mely ha meszterileg kezeltetik, a nélkül, hogy pongyolaságot idézne elő, leírhatlan ingert, új keceket ruházhat nyelvünkre.

Ezek fényoldalai.

De ellenkezőleg, van okunk attól is tartani: hogy ügyetlen, vagy felesleges archaismusok csempésztetnek hozzánk; hogy a változékony divat jó szavaink helyébe kétségesebb régieket ig-tathat be s még valakinek eszébe jut *enyett*-et írni *miatt* helyett; hogy gyökeink és ragaink körül néhol oknélküli változások történnek, és például a *deli*-t *dali*-val, az *állítani*-t *állattatni*-val cseréljük fel, s hogy végtére rés nyílik olykor kötetlenebbé, pongyolábbá tenni stylusunkat, mitől a nemes ízlés geniusa örizzen meg!

IV.

A XVII-ik század irodalmi terményei közül eddig legtöbb részvéttel a hon viszontagságait ábrázoló művek találkoznak és Cserei népszerű regényeinkkel is az olvastatási versenyt kiállhatja.

Nem érdektelen tehát megvizsgálni: minő hatást gyakorolhat mind tudományos, mind pedig szépirodalmunkra a közönség ízlésének ez örvendetes változása?

A külső korlátok, az eszmék és irányok elleni vámsorompók s veszteglő-intézetek, ha bizonyos elveknek és bizonyos törekvéseknek a könyvsajtó által terjesztését gátolhatják is, sem higgadt belátást, sem komolyabb világnézetet nem plántálhatnak az irodalomba, mihelyt ez még suhancz éveiben van, vagy pedig a politikai gyors változások miatt, melyek véletlenül következtek egymásután, elvesztette biztos szemmértékét a vágyak és a kivihetőség megítélésében. Ily sajátságos, ily átmeneti helyzetek alatt, a természettudományokon kívül, leginkább a történelem van hívatva, egészséges vért és nedvet terjesztteni az irodalom szervezetébe. Őt illeti visszahozni a kedélyekbe a nyugalmat apathia nélkül; elvenni az ábrándokat, de megóvni a hitet, lejjebb szállítani az önbizakodást, de szétosztatni a csüggedezést, gondolkodóba ejteni a hiú vakmerőséget, de nem lohasztani le a józan erélyt; kételyt támasztani a nagy szavak és csillogó eszmék iránt, de nem száműzni a reményt az emberiség és közművelődés érdekeinek terjedése felől. A történelem szerepe: mérsékltséget tanítani pöffedezés helyett, és szétosztatván a légvárakat, melyeket a beteg képzelődés oly örömet épít, kijelölni a szerény tért, hol a hű munkásságnak eredménye és jutalma lehet.

Én mindig azt tapasztaltam, hogy a hol az irodalom kezd felhagyni a hazai történettel, ott már bizonyos nyugtalanság, szabadosság és rajongás kapott lábra, mely előbb-utóbb minden

más irányban és hatáskörben is fog jelentkezni: a hol pedig az elmék hosszas hánykódás után megint a hazai történelemhez fordulnak, ott a közvélemény higgadtabb, nemesebb és gyakorlottabb lendületet nyert, mely aztán leginkább a művészet és szépirodalom mezejét termékenyíti és tisztítja.

Ez észrevételt csak általánosan hoztam fel a nélkül, hogy kifejtését most magamra vállalnám.

De a XVII-ik század emlékiróira térvén ismét vissza: úgy hiszem, miként épen e — különben fogyatkozásokkal teljes — munkáknak terjedése fogja nálunk lehetőségessé tenni a magasabb történetírást. Addig, míg világ elibe nem jutnak; míg a közkönyvtárak ritkaságai helyett a mindennapi élet olcsó kellékei közé nem tartoznak: bár mennyire sovárogyuk is, újabb irodalmunk igen kevés jó történeti műveket teremthet.

Nem azt akarom mondani, hogy a kik nálunk eddig hazánk múltjával foglalkoztak, a többi kútforrások között, magyar nyelven írt krónikáinkat mellőzték volna, s hogy rájuk nézve a most sajtó alá került emlékirók nem is sejtett kincsaknák lennének.

Ez nincs egészen így.

Ezer meg ezer okirat és számos latin kútforrás mellett, kétségkívül volt valami tekintet az egykorú magyar történetírókra is, noha alig hi-

szem, miként a Jászayhoz hasonló szorgalmú történetbúváraikon kívül, Magyarországon mások ismernék az erdélyi emlékirók sorából akár Mikót, akár Betlen Miklóst; pedig mindkettő igen érdekes korszak szemtanúja és megírója volt.

De a fő ok, miért állhatatosan meg vagyok győződve, hogy csak magyar krónistáink kiadatása vezethet maradandó becsű történeti munkákhoz, leginkább olvasó közönségünkre vonatkozik.

Mai időnkben, kitünőbb felvirágzást az irodalomnak csupán azon ágai nyernek, melyek a reáfordított fáradságot meg is tudják jutalmazni.

Egy szerelmi dalt, s a pártok élénk küzdelme közt, egy politikai röpiratot, könnyen fog készíteni, kit költői geniusa, vagy a szőnyegre hozott kérdések iránti részvét izgat — igen könnyen még akkor is, ha a nyomtatott példányokat ingyen kellene kiosztani, s ha a rövid órák terményeiért a dicsőségnél, vagy csak ismerősei méltánylásánál is egyéb díj nem jutalmazná.

Azonban nem ez az eset fordul elő, midőn rendkívüli tehetségnek és sok évi munkásságnak kell egyesülni egy írói mű előállítására.

Itt anyagi érdekeknek is szükség a hivatás érzetét sarkalni, mihelyt az, ki kitünőt adhatna, nem bír egyszersmind kitünő javakkal, mi oly ritka eset, hogy így napjainkban sehol a tudományos irodalom valamelyik szaka az elhanyagoltatás- és pangásból fénypolczra nem emelkedett.

Mindenik közt pedig a történelem az, melyben a megírt ívek száma majdnem legkiáltóbb aránytalanságban áll a reáfordított munka és kutatások mennyiségével.

S kivált csupán öt-hat millióból álló nemzetnél, rendkívül sok rokonszenv kell a hon múltja iránt a kedélyekben lángolni, hogy a történeti jeles művek illőleg díjaztassanak.

E hő rokonszenv nélkül azok mindig gyéren fognak tudományosságunk láthatárán jelentkezni.

S így merül föl a XVII-ik század emlékiróinak fontossága.

Mert ha van, mi a történelemnek a kevésbé olvasni szeretők közt is közönséget teremthet, emlékiróink bizonyosan olyanok.

Bennök annyi ősmagyar szellem, annyi naiv fölfogás, annyi jámbor egyszerűség, annyi kellemes részlet, annyi táblabirói világnézet van, hogy a kisebb műveltségűeket is érdekelni s magokhoz fogják vonni.

Stiljök az ó színezet és zamat mellett is könnyen érthető, könnyen élvezhető.

Szellemök az irodalommal folytonosan érintkezésben nem levő közönségnél honosabb, mint első tekintetre gondolnók; mert a nép lassan cseréli föl világnézetét, s az eszmék, melyek a társadalom tetőzetét érintik, ritkán hatnak le alapjáig.

V.

Nemcsak nálunk, de a világon mindenütt a nagy olvasó közönség alatt azon kört értik, hová a szépirodalom behat, s hová legalább a versek és regények koronkint elérkeznek, hogy földerítsenek egy unalmas téli estét, élvezhetővé tegyenek egy esős és munkátlan napot.

Minden más elmeterménynek keskenyebb köre van még akkor is, ha több vásárlója akad; mert mint tudjuk, a szépirodalmi műveket szokták leggyakrabban átkölcsönzeni, s közülök egy példány néha száz kézen is megfordul.

Vannak ugyan rendkívüli idők, melyekben az olvasó világnak e viszonya az irodalomhoz felbomlik; de csak átmenetileg, de csak rövid közök alatt: midőn tudniillik vallási és politikai eszmék hozzák a kedélyeket fermentatióba, s midőn a felszított szenvedélyek miatt a tömeg egy társadalmi vagy kormányzati nagy kérdésre nézve, minden közvetítési kísérletet magától visszautasítván, az úgynevezett egész igazságot követeli, azaz a létező tények és az eszmék közt eldöntő csatát kíván.

Ilyenkor a nagy olvasó közönség egyszerre odahagyja a szépirodalmat, érzéketlenné válik a művészet tiszta kecasei iránt, a formák egyszerűségét képzelemhiánynak hiszi, minden költeményt, mely az uralkodó eszme uszályvivőjévé

nem aljasult, üres hivalkodásnak tekint, s még a nők sem tudják érteni: mily varázs lehet egy szerelmi dalban, s mi szüksége van a költőnek egy kobozra, holott a hadi tárogatót is kezébe veheti.

De ezen kivételes és tartósság nélküli korszakon kívül, a műveltségökről ismeretes nemzeteknél is legnagyobb forgalommal a szépirodalom dicsekedhetik.

S virágzó irodalomnak tulajdonkép csak azt lehet nevezni, melyben folytonosan annyi szépirodalmi mű jelenik meg, hogy az új termények egy olvasáshoz szokott nőnek üres idejét egészen elfoglalhatják.

E bőség nélkül, legalább nyugoti és közép Európában, hol a népek egymással élénk érintkezésben vannak, örökké valamelyik idegen irodalom fog a szükséges extensivitással nem bíró honi helyett divatba jönni és zsibbasztó hatását leginkább abban fogja kitüntetni, hogy a szépirodalmi munkák, bár tengve föntarthatják ugyan magokat, de a tudományosoknak alig akad közönsége. Mert a szakismeretekkel bíró egyének mennyiségén kívül, még bizonyos mértéke a közszellemnek is szükséges arra, hogy egy csak szerény igényű nemzet tudományos könyvei, melyekben a világirodalmiakkal a párhuzamot ritkán állhatják ki, kellő figyelemmel fogadtassanak. E közszellemet pedig azon sok száj terjesztheti, mely a legkönnyebb olvasmányok — tehát a szépirodalom — közönségeé,

Ily értelemben nekünk még a forradalom előtti korban sem volt virágzó irodalmunk. Halhatatlan műveink támadtak, — tudniillik oly aux-sissel ruházva e czímet nevezetes íróink legjobb szerzeményeire, mint a francziák és németek szokták a magokéira — ismétlem, kitűnő becsű műveink voltak; de azok mellett nem jelent meg elég mennyiségű érdekes olvasmány, mely a nagy közönséget szünetlen foglalatostokdattatta volna.

De a mit eddig nélkülöztünk, nem következik, hogy örökre elvesztettük legyen.

Még remélhetünk virágzó irodalmat.

Hiszen a három közelebbi évben az európai pangás daczára is, nálunk a tudományos irodalom némely ágai nincsenek csökkenésben, mások meg emelkedést mutatnak; a szépirodalom pedig régi helyét visszafoglalgatja, s kivált a regényeknek — mint látszik — aránylag bőségében leszünk.

Ha azonban forradalom előtti regényirodalmunkra tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi és irányregényeknek alig voltak képviselői, míg a történeti regény mezején szép mennyiségű csinos és érdekes olvasmányt találunk.

De az utóbbi szaknak e bősége mellett is feltűnő, miként egyetlen történeti regényünk sincs, mely oly értelemben, minőben a jeles külföldiek, történetinek mondathatnék. Bennök többé-kevésbé hiányzik a kor szelleme s a lángész, mely egy elmúlt idő eszmevilágát művészilég tudná

visszaadni. A mese alapja a régi évekből van véve, minden egyéb többnyire a csapongó képzeletlődésé. S még az is feltűnő, hogy ha Lessing egyoldalú tana szerint bírálóknak is történeti regényeink főjellemeit; ha azt kérdeni sem akaróknak: egyezik-e a regényben élő jellem a történetben élttel? ha fekiáltanánk: mi gondunk a történelem Julius Cæsarjára, hiszen elég nekünk, ha azon egyén, mely a költeményben Julius Cæsar nevét hordja, magában következetes, és művésziileg szép jellem? — ha, ismétlem, ily engedékenyek volnánk is forradalom előtti regényeink iránt, mindemellett a szigorúbb vizsgálat arról győzne meg bennünket, hogy egyetlen történeti regényünk sincs, melyben a jellemek csak oly jól tartva, oly pontosan rajzolva lennének is, mint p. o. Eötvös *Falu jegyzője*-ben.

Miért tapad, kétségtelen szépségeik daczára, ennyi fogyatkozás történeti regényeinkre? Mi az oka, hogy a régi történetekből vett rajzaink egyénei aránylag kevés lélektani mélységgel fogalmaztatnak; hogy általában a regényhősöket, kiket íróink hozzánk vezettek, többnyire, ha tetszenék, egy pár századdal előbbre, vagy utóbbra dobhatnók, a nélkül, hogy helyöket rosszabbúl töltenék be? Miért nincs bennök azon elem, mely bizonyos történelmi légkörhöz, bizonyos évekhez, bizonyos erkölcsökhöz és világnézetekhez annyira organice kötné, hogy e kapcsok közül kiszakítva megsemmisülnének?

Mi okozza, hogy íróink, ha régi tárgyakhoz fognak, oly levíhatatlan erővel sodortatnak a köd-képek, a csudálatosan össze nem függő lélek-mozzanatok, a phantasticus alakok és bensőleg valótlan mesék felé?

Nem is szólok azokról, kik mély béke idején török és tatárjárásokat látnak, s kiknek hősei a mese végén meg sem halhatnának, ha valaki a kritikusok közül a chronológiát kezében tartaná.

Én most a történelemmel való foglalkozás mellett készült regényekre czéloztam.

S miért van ezeknek is, bár ragyogó tehetséget tanusítanak, ennyi gyarlósága?

Kisértsük kinyomozni.

VI.

Bár haladásunknak itt-ott örvendetes jelei mutatkoznak, nemzetünk műveltségbeli gyarapodására nézve, még sem nyomhatunk el egy aggodalmat.

Féltjük épen azt az osztályt, mely eddig túlsúlyllyal birt, tudniillik a középbirtokú nemességet, s féltjük kivált ezek közt az ért korban levőket.

Első tekintetre tán gyöngédtelennek látszó állításunk elveszti, ha kimagyarázzuk, minden fullánkját.

Hazánkban szétnézvén, a pallérozódás és tudományos fejlődés forrásait illetőleg, a következő eredményekkel találkozunk,

A gyermekek most többet és czélszerűbben tanulhatnak, mint a forradalom előtt, mert — Erdélyt ide nem számítva — köz- és magántanintézeteink szaporodtak; mert továbbá a szakrendszer, mely behozatott, kétségtelen előnnyel bír a régibb oktatás-mód felett; mert végre tanintézeteinkben kiválóbb figyelemmel és terjedelemmel adatnak elő azon tudományok, melyeknek gyakorlati hasznok van.

Az ifjak, kiket a forradalom a felsőbb iskolákból ragadott ki, s kik e nagy mozgalom nélkül most patvaristák, juratusok s kortes-vezetők lennének, többfelé oszlottak szét. Vannak, kik katonai pályán fáradnak; mások az érettségi vizsgálatokat állják ki, mások megint be nem végzett neveléssel ősi tűzhelyeik mellé vonultak, s inkább fognak parlagiasodni, mint rendes körülmények közt történt volna: de a nagyobb rész gazdasági intézetekbe, bányászati akadémiákba, ipartanodákba, az ipar műhelyeibe, a kereskedelem irodáiba és boltjaiba ment.

Macaulay mondja: sem közszerencsétlenség, sem az alapjaikból kiforgatott állami viszonyok nem hatnak annyit valamely nemzet romlására, mint a mennyit a természeti tudományok folytonos előhaladása s az egyes emberek folytonos önjavítási törekvése valamely nemzet jóllétére.

Nem csúszott-e ez állításba egy kevés túlzás? felesleges volna most vizsgálni; de annyi az én nézetem szerint is kétségtelen, hogy min-

den jó és rossz oldalt együve véve, nincs okunk azon ifjak sorsát és művelődését általában sajnálnunk, kik a patvariai és juratusi világ letűnésével egészen más természetű pályaterek felé gyűlöngének. Közülök kétségkívül több fog vagyonos, belátó és választott szaka szerint kiképzett lenni, mint lett volna a régibb viszonyaink között.

A serdülő korról menjünk át az élemedettre, s itt azon néposztályokra, melyeknél a pallérozódással dicsekvő országokban az ismeretek, erkölcsi fogalmak és világnézetek bizonyos összegét szoktuk keresni, mit aztán e két fontos szóval: műveltség és polgárosiadás fejezünk ki.

Egész Európában a nemzetek szellemi emelkedettségét két néposztály pallérozódásának foka dönti el.

Értem a nagy polgárságot — bourgeoisie — és a falusi nemességet, s általában a közép és kisebb földbirtokos osztályt.

Kérdem: hogyan állanak ezek a forradalom után, műveltségök eszközeire nézve?

A nagy polgárság, a körülmények javát, rosszát összevetve, nyert.

Mert a közép vámsorompók eltörlése, a kormánynak az idegen államokkal kötött kereskedelmi és postaszerződése, az óriás közlekedési vonalak, a vámrendszer reformjai, néhány reánk nézve eddig bezárt világpiacz megnyílása, s Nyugotnak Kelet-Európa felé mindinkább ter-

jedő figyelme oly eredmények, melyek legközvetlenebbül a Sieyès által úgynevezett harmadik rendnek gyümölcsöznek.

Most a nagypolgár comptoirja, árúrahelye, üzlete és szélesebb körű összeköttetése, többoldalú ismeretek, érintkezések és tapasztalatok által emeli őt, mint a forradalom előtt. S ez évről-évre kétségtelenebb leend. Vagyonával, melyet nem a helyi, apró körülmények és apró akadályok közt szerez meg, hanem a kereskedelmi és iparérdekeknek általánosabb versenyében — ezen, sok számításba kerülő vagyonával, együtt fog járni egy csoport észme, egy csoport finom élvezeti vágy, s egy csoport erély: mélyebben tekinteni azon nemzetközi és állami viszonyokba, melyekkel gazdagodásának vagy bukásának mozzanatai öszszefüggnék.

Szóval: a mostani nagypolgárság műveltségét a nálunk bekövetkezett változások nem akadályoztatták meg, sőt emelték.

Ezt ki-ki kénytelen belátni, ha az előbbkelő városiakkal gyakori érintkezésben áll.

A pesti gyártulajdonost, iparost most bizonyosan több kérdés érdekli és több dologról bírjózan ítélettel, mint régente.

De milyen jelenleg a vidéki nemesség helyzete, a folytonos művelődés irányában.

Nyertek-e ők, vagy veszítettek e tekintetben? Lássuk.

A múlt korszak alatt birtokos ifjaink, kik is-

koláikat befejezték és a *Corpus juris* kedvéért pár évig a megyei hivatalnokok oldala mellett s a királyi táblán tartózkodtak — egyszerre a közélet hullámaiba vetették magokat.

Valamint a görögöknél, nálunk is az élet kevésbé volt házi, mint nyilvános.

Táblabiráink ismereteiket élénk eszmecserék útján s a közhelyekről gyűjték.

Ritkán olvastak, de sokat hallottak s bár rendszeres tudományuk aránylag kevés volt, bírtak gyakorlati tapintattal és részletekkel.

Ez tagadhatatlan.

Azonban nem is volt csoda.

Mert a táblabíró a közgyűléseken politikai kérdések felett vitatkozott; a bizottsági ülésekben a nevelési ügyektől kezdve az erőműtaniakig és a gazdaságiaktól a vallásiakig terveket készített; a sedriákon, saját udvarában és szomszéd tisztársainak házánál különböző alkalmak szerint, csekély és fontos ügyekben bíraskodott; azon gyakran ellenkező functiókat, melyeket más országokban a rendőrök, nyomozó és instruáló bírák, útbiztosok, szegénységi s közintézeti felügyelők, notairek, békebírák, közirnokok sat. vittek, saját személyében egyesíté; az adminisztrációban és közkormányzásban, sőt az országlatban is — minthogy a megyei hivatalnokok gyorsan változtak, s rendre majd mindenik táblabíró viselhetett valami hivatalt — nevezetes részt vőn.

Midőn pedig idejét az állam már többé ma-

gának nem igénylé, midőn a közdolgoktól maradtak fen szabad órái, akkor a vidéki nemes mindig talált valami egyesületi ülést, hol véleményeket hallhatott és fejezhetett ki.

Aztán a pártok torzsalkodásai miatt örökké résen kellett lenni, s akadálytalanul volt módja aggódni, tanácsolni, izgatni, a szenvedélyeket kémlelni, az apró gyengeségeket felhasználni, a mocskosabb bűnökből is nyereséget vonni: szóval embereket ismerni, erőket és érdekeket kezelni, magát művelni, másokat felültetni, uralkodni és korteskedni.

E sokoldalú tevékenységből következett, hogy a vidéki nemesség, ha nem is olvasott, az ismeretek széles köréből tudott valamit, s a mihez bármi kevéssé értett, arról aránylag szabatosan, összefüggőleg és csillogón rögtönözhetett.

Ő — mint a normanokról állítják — szónok volt már bölcsőjében, aztán az emberi szenvedélyeket hamar tanulta hasznosítani, és az állami élet körül többféle gyakorlati ismereteket szerzett.

Ily fölületes tulajdonai mellett is a műveltség s polgárisodás mázával bírt; sőt ha egy kissé megfeszítette szellemerejét, ha közben olvasmányokra is szentelt egy kis időt, hamar léphetett be a polgárosodott férfiak sorába.

Most már az események egyszerre kisodorták kezéből művelődésének régi eszközeit.

A szónoklat saisonja lejárt.

A mindenbe vegyülés útján nem szaporíthatja tapasztalatait.

És más eszmeszerzési módokról kell gondoskodnia, ha a parlagiasodástól magát védeni akarja.

Különben midőn elavúlt, midőn az eszmék színvonalán többé nem tarthatja magát, nemcsak saját egyéniségét devalválta, nemcsak családját súlyesztí: de az egész földbirtokosi rendnek, mely egy ország felvirágzásának legfőbb tényezője, tekintélyét, politikai súlyát és a közhaladásrai befolyását megingadoztatja.

Mire kell tehát önképzése végett, a létező viszonyok közt, figyelmét fordítani?

VII.

Franciaországban közelebbről szokásba jött, hogy ha nem is egész pártok, legalább azok töredékei vonakodnak bizonyos politikai jogok gyakorlatától, melyek a létező törvények szerint őket megilletik.

Több legitimista mondja: ne adjunk szavazatot a választó urnába, sem mikor egy község tagjáról, sem mikor az állam fejének helyzetéről és az igazgatási formákról van szó. Miért folyánk be oly tényekre, melyek alapjait kárhozzatjuk? S miért gyakorolnánk oly potom jogokat, melyek csak árnyékai ama hatásnak, melyet mi szereztünk és szükségesnek tartunk? Hasonló

tanácsokat hirdetnek a régi baloldal s egy némely tekintélyei is. Ebből következik számos egyének passivitása.

Helyes-e ily nézet, vagy helytelen? nem czélom elhatározni.

Csak azt jegyzem meg, hogy ettől lényegileg különbözik egy másik divatos nézet, melynek körvonalait szintén lerajzolom.

Vannak érettkorú férfiak is, kik ekkép okoskodnak:

Nekem nem tetszenek a most uralkodó eszmék, s az azokból fejlődő törekvések és tények. Én elégtelen vagyok éveink szellemével. Kedélyemet bántják némely dolgok, melyeken nem segíthetek. Én többet kívánnék abból, mit szabadságnak neveznek, vagy abból, mit rendnek, s ha szintén a szabadság és rend mennyiségével tán elégtelt volnék is, nem tetszik ez elemek vegyítése s kezelési módja, és kifogásaim vannak a mechanismus egyes részei ellen. Szóval én brouillirozva vagyok a mostani korszellemmel, s egymással való kölcsönös elégtelenségünk ismeretes. Minek csináljak tehát rossz vért magamnak? Kikerülöm e szellemet, nem tekintek arczára, nem kísérem mozdulatait, nem hallom meg cselekedeteit, nem vizsgálom jellemét, s ha történetesen vele találkoznom, behúnyom szememet, mert látni sem akarom. Számomra jó példát mutattak az ephesusi alvók, kik egy barlangban lefeküvén, hét évig fel sem ébredtek.

Hát aztán mily szép olvasmány Washington Irving bizonyos beszélye, melyben egy amerikai polgár III. György uralkodása alatt eltalált szenderülni, s az első praesidens alatt dörzsöli ki az álmodt szeméből.

Vannak, ismétlem, érettkorú férfiak is, kik így okoskodnak, kedélyök által — mely a gyakorlati ügyeknek nem a legbölcsebb tanárja — vezettetvén eszöket.

Megvallom: nekem más kiinduló pontom van. Példával világosítom fel.

Én Napoleon Lajost hidegvérű, s mégis megfontoló, önző, de érdekeit a körülményekkel kiegyenlíteni alkalmas egyéniségnek tartom. Azonban nagy neve és nem csekély ügyessége mellett is, alig hiszem, hogy teljesíthesse mindazt, mit az európai társadalom és rend tőle vár. Nem lehetetlen, hogy utóbbról a történetíró sokkal kedvezőtlenebb ítéletet mond, mint most a journalista. De azért, mert így vélekedem, s mert, teszem, az orleansi birtokok elfoglalását nem dicserhetem: következik-e, hogy ne kisérjem figyelemmel Napoleon statusszabályait, s hogy tudatlanságban tartsam magamat egy csoport oly viszály iránt, mely az eseményeknek szint és alakot ad?

Felelet: nem.

Ismertem egy asszonyt, ki gyakran foglalkozott a történelemmel; de igen sajátságos modorban. Ő tudniillik csak — a hite szerint — szép és re-

gényes tetteket szerette, s ha könyveiben ellenkezőkre talált, az illető helyeket mellőzte. Az egyik lapot elolvasta, a másikat, ha gyanús volt, belétekintés nélkül forgatá át. Így ment végig a világ eseményein. Gyönyörködik a paradicsomban, hol Ádám és neje laktak, de a tiltott gyümölcs történetét tán maig sem ismeri; s bizonyosan fel nem tudja fogni, miért kellett rögtön az embereknek véres verítékkal szerezni meg kenyerüket? Kezéből, szeszélye miatt kihullott az események fonala. Értetlen tényeket látott, értelmes irányokat nem. S jól telhetett ideje a történelemolvasásban; de semmi történelmet nem tudott — s egy tény felől sem mondhattott józan ítéletet.

Az ő modorát kövessem-e a politikában?

Bizony nem követem.

Miért?

Mert a gyakorlati politikának azon sajátysága van, hogy a ki egy darabig az eseményeket ignorálja, nemcsak nem halad, nemcsak régi helyén marad — mi még nem volna oly nagy dolog — de ítélő tehetségét, melylyel a közdolgokra nézve bírt, tökéletesen elveszti, és álmodozóvá válik, kit szánnak, vagy kinevetnek, ha különben óvatos s fontolgató természetű is volt.

Egészen másként van a többi tudományoknál.

Ott a megállapodás nem rontja el a régibb ismeretek érvényét.

A ki például akkor szűnt meg a természet-

tanban haladni, mikor a berzeny tulajdonait nem kémlelték, másra bízva a telegraf felállítását; de azért jól megmagyarázhatja a planum inclinatumot és csavar elméletét. A ki a gőz erejének alkalmazásáról semmit sem hallott, azért még csinálhatott igen tökéletes vízi malmot.

Ellenben a ki egy korban, melyet mostohának tart, nem akarja ismerni a tényeket, s nem kíséri az események logikáját, az annyiszor igatolja képzelgéséseit a létező tények, sovárgásait a lehetőségek helyébe, hogy ha különben gyakorlati észszel is bírt, haszonvehetetlen ideologgá válik, lelki tehetségei elsatnyulnak, s midőn később józan akarna is lenni, mámor- és krapulánál jobbat nem fog fejében találni.

Annak mondhatják aztán a tények: ime! mi beszélünk nyelvünkön, melyet a bölcsek értenek, az eszélyesek hasznukra fordítanak; — mert az még sem fog bölcsesé, vagy eszélyessé lenni, és számára egy ismeretlen dialectus leend a jelen történeteivel és tanúlásaival együtt.

Az megszűnik jótekonny hatású politikus lenni, mert silány költő lett.

S ha ez általában igaz, még az alapos ismeretekkel bírt egyénekre nézve is, sokkal inkább igaz azoknál, kik politikai műveltségöket jobbára csak az élethez való surlódásból, szónoklatokból, és pipaszó melletti eszmecserékből gyűjtötték.

És — megbántási czél nélkül mondvá — ez osztályba tartoznak honfitársaink közül legtöbben.

Az első eszköz tehát, melylyel a parlagiasodástól megoltalmazhatják magokat vidéki nemesseink, abból áll, hogy szűnjenek meg bizonyos fásult és henye modorban ignorálni a világot. Továbbá hagyjanak föl az úgynevezett sorok közti olvasással, mely az öncsalásnak legotrombább neme, és a rebusfejtegetésnél hitványabb mulatság.

Olvastam valahol, hogy II. Károly király udvarában valamelyik szép palotahölgy iránt szerelemre gyuladott egy francia lovag, s miután viszonyuk szétbomlott, eltökélte tíz évig fél szemét behúnyva tartani, mit pontosan teljesített is. A szegény lovag csodálatos eszű egyén lehetett. De milyen lett volna még akkor, ha mindkét szemét behúnyta volna ?!

VIII.

A közép és kisebb birtokú osztálynak, ha jelentőségét, melytől a haza jövődjé nagy mértékben függ, nem akarja kockáztatni, s ha a műveltségben és polgárisodásban magát szándékosan túlszárnyaltatni nem törekszik, folytonos önképződésére még két hatalmas eszköz van kezei között.

Rendre említendem.

Az egyik: hogy a mezőgazdaságot, melyet eddig többnyire csak szutyongatott, ezentúl in-

tensive, lehetőleg tudományosan, s okos számí-
tással üzze.

Ez által megrongált vagyoni viszonyait rendbe hozhatja, sőt tetemesen javítani is képes leend. A vagyonosodás pedig a mai világban ész; míg a naponkénti elszegényedés — mely erkölcsi és szellemi tekintetben rosszabb a szegénységnél — igen gyakran az ész keskenyítése s az erény el-
kopása.

A szegény ember nélkülözésekhez szokva, elégült, józan, keresztyénileg szent akaratú, hit-
tel, reménynyel es szeretettel telt szivű is lehet.

A kunyhó csak oly tiszteletet érdemel, mint a palota, és épen annyi kezességet nyújt az ál-
lamnak, ha nem is a belátás, de a hazafi hűség tekintetében.

De a palotából készült kunyhó sokszor két-
séges természetű. S bár néha egy tragikai sors
dús fénye lebeg fölötte, s benne a szokatlan szen-
vedések tenyésztek az erényt; mindazáltal igen
gyakran az új nélkülözések csoportja sivár szán-
dékokat nemz, s fanyar indulatok által megsö-
tétítvén a belátást, az erélyt tévutakra, az észet
tömkelegbe vezeti.

Egy államban jelenség nem az, ha sok sze-
génység van, hanem ha sok válik hirtelen sze-
génynyé.

Erről többet nem szólva, más oldalát tekin-
tem a kérdésnek.

Az okos mezei gazdaság majdnem oly isko-

lája a politikának, mint a magasabb ipar és kereskedelem. Általa észrevehetetlenül avattatik be az ember a haza valóságos érdekeinek, szükségének és kívánatainak ismeretébe. Természetévé válván fokenként javításhoz szokni, tündérvárak építése helyett. S midőn körölte minden lassan tenyészik, s a szerencse érett megfontolás műve, nem fogja egy könnyen hinni, hogy más törvények és logika szerint lehessen azon nagy gazdaságot, melyet közügynek nevezünk, investiálni, jövedelmezővé tenni és virágzásban tartani.

A gyakorlati foglalkozás nélküli egyén könnyen válik ideologgá, de a gyakorlati foglalkozók közül senki kevésbé, mint a mezőgazda; mihelyt a gazdaságnak más értelmet adunk: mint az őseink által nyert jószág gondtalan kezeltetését és az évi jövedelemnek — néha többnek is — henye elköltését.

A nagypolgár, ha szakának szenteli idejét, és a falusi nemes, ha gazdaságának áldozza magát — mindkettő már foglalkozásai által bizonyos mértékig politikai tehetséget nyer.

Csakhogy, az első a nemzetközi és külviszonyokban fejthet ki több tapintatot, a második pedig a belügyek szakkérdései körül.

Az első mozgékonyabb érdekei miatt azon irányra, melyet reformnak nevezünk, lehet fogékonyabbá, a második állandóbb érdekei által óvatosabb, conserválóbb szokott lenni.

Mindkettő az önzés szempontjából fogja nézni

a viszonyokat; de a nagypolgár önzésének gyakran lesz cosmopolitai színezete; míg a földbirtokos önzése a szigorúbb hazafiság köntösében jelen meg.

A két rend ellensúlyozása tartja az állam gépét oly középirányban, melyet a franczia nem ismer, az angol mindig bírt, s az európai nemzetek közül sokan, kiknél t. i. a földbirtokosi osztály alásülyedt és az ipar gyors fejlődésben van — többé meg nem szerezhetnek.

Nálunk még e részben reményleni lehet.

Áttérek a második eszközre, mely vidéki nemességünk önművelésére nézve még fönmaradt.

S mi ez?

Az irodalom hő pártolása.

Az olvasás komoly célból és időtöltésre.

Régen egész vidékeket beutazhattunk a nélkül, hogy újabb könyvre találánk, s a tekintetes úr veleszületett büszkeséggel beszélt az «iron-czokról».

Most is többnyire így van.

Pedig a két időszak közt óriás a különbség.

Akkor még naponként szükségetek volt a *Corpus juris*-ra, s belőle keresgéltek a viszonyainkat szabályozó cikkeket. E historiai jog, történetünk egyes részeit kutattatá ki veletek. A közélet, mely mint a lég körülvelt, eszméket és ismereteket hintett reátok. S ti, ha gögösen mellőztétek is az irodalmat, értelemben és belátásban előbb állhattatok, sőt több doctrinális

mázzal is bírhattatok, mint a nem alkotmányos vagy az alkotmányos, de centralizált országokban, az olvasástól hasonlóan rettegő egyének.

De most, ha sokáig részvétlenek maradnátok az irodalom iránt, szellemetek naponkint tompulni fogna, s végre ti csak romjai lesztok a réginek.

Mózes egy egész generatio elenyészését tartotta céljaira szükségesnek.

Hazánk nemtője, mely haladásunk fölött viraszt, tán nem fog minket ez átokkal sujtani. S különben is ti gyarlóságaitok mellett is, annyi nemes, annyi lélekemelő, annyi vigasztaló tulajdonnal bírtok és szerencsétlenségeitek közt annyira arczotokon hordjátok a fájdalom méltóságát — melyet a gyengéknek és aljasoknak utánozni nem lehet, — hogy lehetelen hinni, miként sülyedéstek a végzet céljaihoz tartoznék.

S mégis megtörténhetnék apathiátok által.

Én nem gyermekeiteket félttem.

Azok valószínűleg helyzetöket be fogják tölteni.

Azok közül a leendő földbirtokosok, önművelésöknek hatalmokban álló eszközeit folytonosan használni fogják. Mert arra lesznek szoktatva.

De attól tartok, hogy ama tíz vagy tizenöt év, mely alatt a most serdülő nemzedék titeket főlválthat, a birtokos rendnek — ha ti nem kezdetek komolyan a munkához — politikai fontosságát alapjaiban megingathatja.

Azalatt a gyorsan haladó ipar és kereskedelem saját képviselőit emelheti előtérbe. Az erősúly határozottan feléjük fordulhat. Pedig a politikai álláspontokat könnyű megtartani, nehéz visszafoglalni.

S én részemről, bármit mondjanak némely világboldogítók, nem gyönyörködöm oly helyzetben, hol a nagypolgárság országlati befolyásáról sokat beszélnek, a földbirtokosokéről pedig nem.

Én az állami erők arányos és összhangzó kifejlésében látok üdvöt.

Tehát egész lélekkel a mezei gazdaságért! Egész buzgósággal az irodalomért.

IX.

De ti, kikhez három közelebbi czikkemet intéztem, mondhatjátok: hogy a magyar irodalom hanyatlani kezd, a múlt évek rajta csorbát ejtetek, s most inkább csak teng, mint terjed és erősbül.

Vegyük hiteteket, míg megvizsgálónók, igaznak. Ekkor mi következne belőle?

Az-e, hogy szűnjetek meg ápolni? Vagy, hogy kettőzött erélylyel védjétek?

A kérdés egyszerű?

Kell-e nektek nemzetiség?

Ha nem kell: fordítsátok el figyelmeteket azon irodalomról, mely a legmostohább korszak-

ban Kazinczy által megmenté nemzetiségünket a végsülyedéstől, s mely most is — legyen bár erős, vagy gyöngé — hű maradt magához.

Ha pedig kell: akkor logikailag következik, hogy azon mértékben pártoljátok az irodalmat, melyben megfogyatkoztak a nemzetiség emelésének eszközei.

De vajon való-e, hogy irodalmunk mostanság hervad és silányul?

Nem látom ennek semmi jelét.

Igaz: a journalistika kevésbé eleven, mint hajdan; de oka az európai viszonyokban fekszik, s ha a francia hírlapokat áttekintenétek, azokban a bágyadást még nagyobbaknak fognátok találni.

Igaz: a sallangos kifejezések és az üres szóvirágok prózánkban és költészetünkben hervadozni kezdenek, de ezen a jó ízlés nemtője örvend, mert férfiasodásunkat tanúsítja.

Igaz: a nyelvcsín — a régibb időkhez mérve — aránylag kevés haladást mutat, s ezt sajnálnunk kell, nyelvünk gazdagodása s népiesedése mellett is.

De másfelől tagadhatatlan, hogy kivált prózai irodalmunkban több eszme és tartalom van, mint a lefolyt korszak alatt.

A munkák, melyeknek létező körülményeink közt is sikerült a közönséget, bár ovakodó és mérséklett hangon felvilágosítani — úgy hiszem, többnyire tárgyilagosabbak, s tán szélesebb lát-

körűek, mint az e szakokhoz tartozó régibb elmeművek nagy része. Különösen pedig, közülök még a gyengébbeken is európaibb felfogás leng át. Inkább érzik és tolmácsolják az összeköttetést, melyben a kisebb rendű kérdések is az általános érdekekkel, a hazai állapotok megoldásai a világfejleményekkel állanak. S ez természetes. Mert újabb élményeink a kevésbé éles szeműek előtt is feltárták azon solidaritás kapcsait, melyek a westpháliai békétől kezdve napjainkig mindig növekedő erővel vonják minden állam sorsát a közös európai sorshoz közelebb. A nemzet-családiságról, az európai súlyegyen jelentőségéről, azon elektrikai körről, mely millió kedélyt és érdekeket egyszerre rendít meg, tisztább fogalmaink vannak. A középszerű politikai író is érti, vagy legalább sejti az óriás közlekedési eszközöknek és azon százkarú lénynek, melyet diplomatiának nevezünk, eldöntő befolyását még oly belviszonyokra is, melyeket eddig a külügyektől és az európai általános irányoktól elkülönözteknek képzeltünk.

Ezt tőlünk részrehajlatlan bírálóink nem tagadhatják meg.

Tovább megyek.

Sokan állítják: hogy a most megjelenő könyvek száma valamivel kisebb, mint régebben.

Nem merem kétségbevonni, mert évi termékenységünkről a forradalom után teljes lajstromot nem birunk.

De a helyett hármát, mint tagadhatatlan tényt merek hirdetni.

Először : hogy most több tudományos könyv jelen meg.

Másodszor : hogy a nagy kiterjedésű munkák összege tetemesb.

Végre : hogy e munkák belértéké általában magasabb az eddigiekénél.

Mutassatok a forradalom előtti korszakból oly nagy történelmi művet, mely a gróf Teleki Józsefével versenyezni tudjon ; vagy oly széles ismeretekre épített politikai bűvárlatot, minőt — daczára némely sophismáknak és daczára némely túlvitt következtetéseknek — találni fogtok Eötvös József ily című könyvében : *A XIX-dik század uralkodó eszméinek befolyása az államra.*

És emlékezzetek arra is, hogy a legjobb magyar történelmi kézikönyv a Szalayé, mely a forradalom után indult meg ; hazánk ismertetésére legkimerítőbb adatokkal ajánlkozik Palugyaitól *Magyarország leírása*, melynek számos kötetei közül a második e napokban lát világot.

Ne feledjétek Toldynak a maga nemében versenytárs nélküli munkáját, mely a magyar irodalom és műveltség történetét annyi ügyességgel és bűvárlattal tárja elénk, hogy ha az előkorból a mostani időkig egyenlő szerencsével fog haladni, ha bűvárkodó erélye és éles ítélete, mint «fidus Achates» a töretlen pályán mindig hűn

követendi; akkor e munka sokáig nem hervadó babért tűz írója halántékira.

Mindent egybevéve tehát elvitathatlan, miként prózai irodalmunk a közelebbi három év alatt nagy haladást tett.

Hasonlót nem állíthatunk ugyan a szépirodalomról. De, bár Petőfi kimult, és Vörösmarty, mint látszik, lantját kezéből letette, bár költőink sorából hiányzanak többen, kiket egykor részvéttel hallgatott a nép, mégis igazságtalanok lennénk, ha mondanók, hogy lyránk hangja többé már nem kedves zengzetű, s hogy szépirodalmunkon a hanyatlás jelei észrevehetők. Elégületlenségünk legfelebb arra vonatkozhatik, hogy az kellőleg nem emelkedett.

S e részben is sok kezességünk van, hogy a fejlődés bágyadtabb ügyfolyama igen rövid idejű, sőt talán már véget is ért.

Bárhova tekintsünk, új élenkség ébred, s mi legvigasztalóbb, költőinknél, kik hírben állanak, ritkán kerül elő azon más helyt gyakori eset, hogy mai műveik gyöngébbek legyenek a tegnapiaknál, és jelenök kevésbé sugározzék, mint multjok.

Igy áll irodalmunk.

Csak kevéssel több pártoltatás kell még, s meglátjátok, mivé növi ki magát.

Azonban, míg más kérdések felé fordítám szemeimet, említetlen kelle hagyni azt, melynek tárgyalását, néhány czikkkel előbb ígertem volt:

tudniillik hogy eddigi történeti regényeink miért nem hordják kellően magokon a kornak, melyben játszanak, színét és világnézeteit? s hogy miért van annyi légbe rajzolt phantasticus és a történethez s művészethez egyaránt hűtlen jellem bennök?

Most megint alkalmam van az elejtett kérdést felvenni.

A regény — formájánál fogva — sokkal szabadabban mozoghat, mint a színmű.

Épen ez előnyeért szigorúabban kívánhatunk tőle oly dolgokat, melyek, ha a költészet többi nemeiben megvannak, bámulásunkat érdemlik, de a melyeket a regénykönnyen teljesíthet.

Mert, ha a regénynek lehet nemcsak a hely és idő egységét — melyen az új dráma is túltette magát — mellőzni; de lehet meg a cselekvény egységének törvényeit is majdnem ignorálni, s ha szabad csupán egy vékony fonal által tartani össze a különben szétváló történeteket: akkor legalább annyit igényelhetünk tőle, hogy a szépízlési élvezet mellett, nyújtson valami más resultatumot is, melyet világnézetnek, vagy bölcselmi eszmének, vagy a társadalom feletti kritikának, vagy a létező viszonyok művészi utánpéztésének, vagy korrajznak, vagy egy még meg nem oldott erkölcsi és állami problémának, vagy egy szenvedély eddig még jól ki nem lesett mozzanatának, vagy egy révpартnak, melybe a hányatott emberiség siet, egy tengernek, melyen

küzdünk, egy csendhelynek, melyet a küzdés eredményeiért odahagynánk, . . . jövőnek, jelennek, múltnak nevezhessünk.

Az írótól függ, teljesíti-e ez igényt? De viszont tőlünk függ kérdeni, hogy ha ily szándéka nem volt, miért nem választott másnemű formát magának, mi iránt nincsenek ily igényeink?

Továbbá, ha a regényírónak joga van egy hosszas munkában igen kevés mesét adni, és a bonyolítás általi érdeket, mihelyt céljához tartozik, mellőzheti — mit a drámaíró nem tehet — akkor viszont legalább annyit kívánhatunk tőle, hogy a mese helyett valódi életet, mely csendes menetével is tud vonzani, a bonyolítás helyett pedig mindig mozgó és fejlődő érzéseket, indulatokat, szenvedélyeket és tetteket láthassunk; szóval a hűn rajzolt emberi természetet, mely a viszonyok érintései által rendre az erénytől lehajlik a bűnig, vagy a bűntől fölemelkedik az erényhez. Ez út, mely az égtől az alvilágig vonul, s melyen a lelkek járnak a sorstól és akarrattól mozgatva, épen e kettős hatás költőileg megrendítő természeténél fogva oly érdekes, hogy szeretni fogjuk a regényt, ha az erény és bűn felé tett lélekvándorlás pontjaira nézve, semmi köznek kitöltését sem bízva képzelődésünkre, s az egész útról folytonos naplót viszen, midőn aztán okvetlenül kell feláldoztatni mind a tartalmas mesének, mind a mesterséges bonyolításoknak.

Az írótól függ, teljesíti-e ez igényüket? De viszont tőlünk függ kérdeni: miért nem írt hát inkább drámát, vagy drámai szerkezetű regényt?

A regényírónak joga van munkájába passiv jellemeket is vegyíteni, kik gondolkodnak és behatásokat fogadnak el a nélkül, hogy a cselekvényre lényegesen hassanak; kik, hasonlóan a görög tragédiák chorusához, azért állnak a színtéren, hogy a viszonyokat, melyekben lélekzenek, az egyéneket, kik körül csoportoztak, s a tetteket, melyek bekövetkeznek, vagy megtörténtek, illusztrálják. És a regényírónak joga van, még e commentálásaival sem elégedni meg; hanem előlépni, magyarázgatni, öltöztetni, rajzolni, figyelmeztetni, tanítani s eloszlatni a létező homályt a kor, a jellemek, a szokások és erkölcsök felett. Az írónak e rendkívüli joga — mert kötelesség nélkül nincs jog — a közönségben okvetlenül szigorú követeléseket ébreszt fel. Mi a regényben tehát méltán kívánhatunk pontos jellemrajzot. Méltán kívánhatunk, ha a jelenben játszik, művészileg hű jelent, ha a múltban, művészileg hű múltat; ha pedig az eszményi világot választotta színpadul, ha az idővel szakít, ha a terrenumot lába alól kirúgja, ha a philosophiai, erkölcsi, vagy művészi conceptióért minden egyébbről lemondott: akkor méltán kívánhatjuk a regénytől, hogy ne hazudja magát be bizonyos időbe és bizonyos helybe, hanem válaszszon magának a holdtól fogva akárhol egy eszményi he-

lyet, egy ki nem mondott évet, s ezen helyben és időben, jellemzőn, mélyen, felségesen, vagy élczczel és metsző gunyorral fejtse ki, mit neki Istene súgott. Kivált az angoloknál több ily modorú halhatatlan mű van, de a mely becsét vesztette volna, ha Yorkban, vagy Londonban történik, s ha II. Károly, III. György, vagy Victoria uralkodásának éveibe akart volna befészkelődni.

A regényírótól függ, hogy teljesítse-e ez igényeinket, de viszont tőlünk függ kérdeni: miért írt hát regényt? s miért élt vissza a forma szertelen szabadságával.

Más alkalomra tartom fenn: a regény és dráma elmélete közt szoros párhuzamot vonni.

Most csak annyit, — mint czélomhoz tartozót — jegyzek meg, hogy fennebbi állításomból következik, miként a történeti regénynek nem csak művészileg szép és igaznak, de bizonyos később kijelölendő határokig — történetileg hűnek és igaznak kell lenni.

Különben a tág forma jogával a regényíró könnyelműleg visszaél, s nem hozhat föl mentiségére oly védveket, melyek a kritikust a drámaíró iránt kíméletre bírják.

De az, mit történetileg hűnek és igaznak nevezünk, az elbeszélő történelemből a tudósok és államférfiak számára, kik az általánost, az irányt, a főjellegeket keresik, elég jól merül ugyan ki; azonban a regényíró számára — kinek

részletekre és árnyalatokra is nagy szüksége van — nem merülhet ki eléggé.

Neki elemei az emlékiratok és krónikák, melyekhez ha könnyen nem juthat, s melyekbe ha tárgyilagosan bele nem éli magát, kár volt kezébe történeti regényírásért ragadni tollat.

Mert jellemei elmosottak és bizarrok fognak lenni, még akkor is, ha jól ért a jellemrajzhoz.

Miért?

Nyomozzuk ki.

X.

Én a közelebbi évektől nagy reformokat várok regényirodalmunkra, s különösen annak történeti ágára nézve.

Ennélfogva talán nem lesz az olvasók türelmével való visszaélés, még egyszer e tárgyra visszatérnem.

Múlt alkalommal egy paradoxnak látszó állítást mondtam a következő szavakban: az, mit történetileg hűnek és igaznak nevezünk, az elbeszélő történelemből a tudósok és államférfiak számára — kik az általánost, az irányt, a fő jellegeket keresik — elég jól merül ki; azonban a regényíró számára, kinek részletekre és árnyalatokra is nagy szüksége van, nem merülhet ki eléggé.

A regényírónak elemei az emlékiratok és krónikák, melyekbe ha tárgyilagosan bele nem élheti

magát, a legnagyobb tekintélyű elbeszélő történetírók segítségével sem megy sokra; sőt ha nincs nagy gyakorlottsága a jellemfestésben, akkor annak is ki van téve, hogy személyeiből vagy hideg abstractiókat, vagy beltartalom és élethűség nélküli ködképeket gyártson.

Míg másfelől a krónikák és emlékiratok szorgalmas olvasása mellett oly szerző is, kinek gyöngé oldala a jellemzés volt, lassankint elszokik e hibájától, s alkalmassá válik, ha van költői képzelődése s kritikai tehetsége oly hű jellemfestésekre, minőket soha elő nem állíthatna, mihelyt művének anyagát a socialis térről választotta volna, vagy mihelyt történeti tárgyainak meséjét és scenirozását az elbeszélő történetírók szerint készítené.

Hogy ez állítást világossá tehessem, egy kevés taglalgatásra van szükség.

Minden író, ki a szeme előtt törtétekről akarja a kíváncsi világot vagy az utókort értesíteni, a természetünktől elválhatlan hiúságnál fogva, épen nem vágy egyéniségét árnyékban tartani, épen nem óhajt magának, pártfogoltjainak, előljáróinak, mæczenásainak és vallásos vagy politikai felekezetének mentől kisebb szerepet juttatni. Ő rendszerint az igazság rovására is kész lesz az érdekeket, melyekkel sorsa összeforrt, képviseltetni, még a legcsekélyebb tények által is. Ezer oly apróságot idéz, mely a valódi történetíró előtt figyelmet nem érdemelne. Saját

kalandjait, barátainak nézeteit, a fejedelmeknek és nagy uraknak, kiket személyesen ismer, nemcsak jellemét, hanem szeszélyeit is, nemcsak politikáját, hanem házi életét is úgy írja le, mintha ez adatok közlése nélkül a világ nagy veszteséget szenvedne. Aztán nincs kor, melyben a legkitűnőbb államférfiak is, minden tény hordirányát, vagy az egymás mellett folyó események viszonylagos fontosságát ismernék. Nincs kor, melyben halandó elme, az eszméknek, melyek előterén vannak, valódi belértéket, vagy a pártoknak, melyek a hatalomért küzdenek, bűneit és érdemeit tisztán látná. Tehát lehetetlen az emlékirónak — ha saját hiúságát le tudná is vetközni — nagy dolgokat csekélyeknek nem kürtölni, kicsinyeket részletességgel nem rajzolni és elbeszéléseiben vissza nem túkrözni a kor szellemét igazságtalanságaival, korlátoltságaival és szenvedélyességeivel együtt.

A krónisták és emlékirók e hibái mind a regényírónak gyümölcsöznek.

Ő így ezer részlet birtokába jut, melyet az elbeszélő történetírótól sohasem hallott volna meg, és észrevétlenül avattatik be a lefolyt századok szellemébe.

Pedig, s ezt ne feledjük — a nagy történetíróknak legtalálóbbr eszméi, melyek a kor szellemét jellemzik, a regényírót e szellem plastikai előállítására alkalmassá még nem teszik; ellenben egy krónista adatai, adomái s elbeszé-

lési modora, minden nehézség nélkül végbeviheti ezt.

Mert a költő esze alkalmasb az utánképzésre, mint a bölcselmi levonásokra.

A költőt a tények és a modor, melyben azok rajzoltatnak, inkább felvilágosítják, mint a szakemberek okoskodásai, s minden tudós utasítás.

Szalárdi vagy Cserei elvezetik őt a házhoz, mely már rég összeromlott, de a melynek udvarát, szobáit, bútorait, cserépfedelét és szalmás melléképületeit a költő általok szemtől szemben látja; és látja benn a családot mindennapi öltözetben vagy ünnepi fényvel, lakodalmi szertartások közt, vagy hadi készülétekben; látja a tanácskozásokat, a vígalmat, a tort; hallja a nevezetes emberek társalgását, fontos és csekély tárgyakban, jelen van torzsalkodásaiknál, irigységeiknél, fondorkodásaiknál; jelen van a könynyelműségnél, melylyel a később fontossá vált dolgokat kinevetik, és a komolyságnál, melylyel a mulékony bajok fölött hosszú arczot vágnak; értesül a korlátolt és önző pártnézetek, vagy a rajongó vallásos eszmék felől, melyek igénytelen kérdésekben is alapúl vétetnek, s midőn mindent hallott, látott és a krónistákkal együtt lehet, csodálkozunk-e, hogy a költő, a benyomásokhoz hű és művészileg alakító képzelő-dése által, minket egy tündércsapással fog a jelenből a múltba varázsolni?

Aztán a krónisták és emlékirók segítségével a regényíró elszokik darabjának valótlan mesét adni s e mesét valótlan jellemekkel bonyolítani és megoldani.

Mert a nálunk úgynevezett phantasticus modor többnyire csak ismeret-hiányból ered.

Minden, mi az életet csalfa ecsettel festi, nem iskola, de tudatlanság.

S megjegyzem, hogy ez az idealismussal, melyet Schiller s egy csoport kritikus véd, semmi összeköttetésben nem áll.

Hol a nyilvános élet bágyadt, hol a társaságokba lépés nagy akadályokkal jár, hol magoknak a társaságoknak sincs sajtóságok, hol az író igen szegény arra, hogy a világban megjelenhesék, s hol a figyelmes egyén is kevés mennyiségű adatot szerezhet a viszonyokról és a szenvedélyek árnyalatairól, a szokásokról és az erkölcsökről, az általánosról és az egyéniségről: ott elég phantastikus író terem; azaz olyan, kinek az érzésekről és szenvedélyekről inspirációjánál fogva van fogalma, de azok finom árnyalatairól nincs. S kinek főleg nincs fogalma a társadalomról, mely csak bizonyos korlátok, szabályok és színezetek szerint engedi alakulni, fejlődni és nyilvánulni mind a szenvedélyt, mind a tetteket.

Ebből következik, hogy nálunk és Németországon közelebbről mindig elég phantasticus író fog lenni.

S e gyakran nagy tehetséggel is bíró egyé-

nek, mindig fiascót fognak vallani, ha jelenkorban mozognak.

Továbbá, miután képzelődésöket féktelenséghez szoktatták, az elbeszélő történelem, mely a magasb irányok és az események totalitása miatt, a csekély, de jellemző részletekre leszállani nem fog, számokra soha sem nyitandja fel az élet könyvét úgy, hogy abból ők az egyéneket, kiket a művészet által megeleveníteni akarnak, és a viszonyokat kimeríthessék.

De a krónikák már a cselekvény szerkezetére nézve, positivebb térre teszik az író, és a szokások, erkölcsök, házi élet rajza által kényszerítik őt, hogy jellemeit a kék lég, s délibábos ábrándvilág helyett, e szokások, erkölcsök és házi élet körében mozgassák. Kényszerítik a részletekkel, a szoros chronológiával, a pontos topographiával, s minden más adatokkal: egyfelől az egyéneknek, másfelől a térnek, melyben ezek cselekesznek, és a motivumoknak, melyek cselekedeteiknek alapjai, kevésbbé phantasticus, mint élethű színezetet adni.

Nem mondom, hogy a krónikák olvasása mellett is nem akad író, ki szerencsétlennek fogja magát érezni, ha el nem facsarhat minden tény, holdkórossá nem tehet minden jellemet.

Csak annyit akartam állítani, hogy regényirodalmunkra nézve különös szerencse olvasó közönségünk azon részvéte, mely módot nyújt emlékirataink, krónikáink közzétételére.

Egyes írók, minden adatok daczára ma is azok maradhatnak, mik tegnap voltak.

Mert vannak legyőzhetlen hajlamok és ki nem irtható megszokások.

XI.

A regényíró — mint régebben bebizonyítám — a forma szabadságáért, a drámaírónál még szigorúbban vállalta magára több mások közt, azon kötelezettséget is, hogy a kort, melyben játszik és a történeti jellemeket hűn adja vissza.

De ezen hűségnek határai vannak, melyeken túl a művészet törvényei szegetnének meg. Ezek alól pedig a költői munkákban, semmi más kívánatok kedvéért nem oldathatunk föl.

S mik e határok?

A nevezetesebbeket említem.

A regényíró, ha illő készültséggel bír, a kor-
nak erkölcsi fogalmait teszi a cselekvények alap-
jául: de csak finom kritikai tapintattal, s nem
pedans hűséggel. Különben annak van kitéve,
hogy regényének jellemei, a közönség szemei
előtt másoknak fognak feltűnni, mint a minőkké
ő kívánta alkotni.

Miért?

E kérdés egy kis taglalást igényel.

Az erkölcs alapeszméi, a bűn- és erényről ál-

talánosabb fogalmak, majd minden korban s majd minden társadalomban ugyanazok.

Vannak, meg kell vallani, e tekintetben is némi kivételek.

A hottentot még a múlt században is fiui kötelességének tartotta vén apját agyonütni, — az ausztráliai szigeteken, midőn azok fölfedeztettek, a magasb rangú nőknek az illem szabályai megengedték a prostitutiót és a gyermekgyilkolást; volt idő, midőn a közérzületet nem sérté meg a monotheismus mellett sem, ha az atyák gyermekeiket az oltáron feláldozák, s most is teng Keletindia némely helyein egy vallásos secta, mely az emberek megfojtása által erényt vél gyakorolni.

De nemünk dicséretére, mint tényt constálhatjuk: hogy e tagadásai is az erkölcs alapeszméinek csak a teljes műveletlenség időszakában fordulnak elő gyér kivételekként; azonban még a korhadtt, még az elaljasodott és enerzált polgárisodás szerencsétlen éveiben sem. Mert a corruptiók kora nem az erkölcs alapeszméinek tagadása által jellemzi magát, hanem bizonyos tág lelkiismeretességgel a bűn elkövetése s megbocsátása iránt, és bizonyos hanyagsággal az erény gyakorlatában, mely hanyagság aztán sophismák és kétkedések, életmaximák és tapasztalati szabályok fitogtatásával szépíttetik.

Ennél mélyebbre a torha s elfajúlt polgárisodás sem sülyedhet; mert mihelyt nyíltan, mi-

helyt tartalék nélkül tagadná meg az erkölcs alapeszméit, a társadalom végkép szétporlanék.

Azonban bár ez kétségtelen, más részről azt is meg kell vallanunk, hogy az erkölcsi alapeszmék alkalmazásában, az igének testté változtatásában, az egész emberiségnél általában és minden egyes nemzetnél külön-külön, a századok folyama alatt lényeges eltérések s módosítások történnek.

Nemcsak az illőről és tisztességesről való nézeteink öltenek más formákat, de vannak idők, midőn csakhamar új nemei támadnak a kisebb-féle erényeknek és bűnöknek. S viszont vannak idők, midőn a bűnök és erények rubrikája nem szaporíttatik ugyan; de az indokoknak, melyek tetteinket vagy mulasztásainkat igazolják, természet, mennyisége és súlya lesz különbözővé.

Az illemnek, az erkölcsi érzéseknek, a helyes és helytelenről való eszméknek e mozgalmait nagyban, a társadalmi és hitesezmék, kicsinyben pedig, de szüntelenül a változó szokások, előítéletek, világhang, korszellem stb. idézik elő.

A lelkiismeret majd követelőbbé, majd enyhébbé lesz; néha ábrándokért marczangolja magát, máskor régi scrupulusain nevet.

Gyakran egy tett, mely hajdan indokolva volt, most ugyanazon védvek mellett indokolatlan.

Sőt némely régi érdem, mely közbecsülést vívott ki, napjainkban tán megfoghatatlan, tán ferde, tán vétkes, sőt æsthetikai undort okozó.

Szóval: bizonyos határokig erkölcsi fogalmaink változnak, s a régibb erkölcsi fogalmakkal összekötött tetteket talányosakká, rejtélyesek-, kétséges becsüek-, sőt vétkesek- és nevetségesekké is tehetik.

E magyarázatból következik, hogy a regényíró mienktől különböző erkölcsi fogalmak hatását a jellemre és cselekvényre, történeti hűséggel rajzolhatja le mindazon esetekig, melyekben lehetséges a közönséget a művészet varázsereje által a maitól idegen világnézetbe áttenni; de, ha e lehetőség megszűnt, ha az olvasó a történetileg igaz erkölcsi indokokat a belőlök folyó tettekre többé alkalmazni nem bírná, s ha e miatt a jellemeket okvetlenül félreértené: már ekkor a regényíró a hűséget áldozza föl a művészetért, s az erkölcsi fogalmakat modernizálja ott, hol régi alakjukban ferde hatást szülnének.

A ki e megválasztás titkát kritikai tapintattal és költői lángelmével valósítja meg, rendkívüli hatásra számíthat; mert egy letűnt világérzés és eszme köréből, minden jellemzőt, mely eredetisége és kiválósága által bűvöl, képzelődésünk elé rajzol, a nélkül, hogy élvezetünket megzavarná oly indokokkal, melyeket elménkkel átka-rolni, szívünkkel kísérni nem tudunk.

Tovább megyek ama korlátok kijelölésében, miket a művészet törvényei a történeti hűség elibe vetnek.

XII.

A regényíró ne csak a különálló történeti adatokat, hanem az események egész folyamát is, s azon összeköttetéseket, melyek tényt tényhez fűznek, vizsgálja meg, mielőtt tollat ragad; azonban hűségre törekedve, tudjon e hűségnek okos határt szabni, különben két veszélynek teszi ki magát; először annak, hogy kikerekített és összefüggő cselekvényt nem adhat, másodszor pedig annak, hogy jellemeinek fejlesztésében a folytonosság és a szoros összefüggés megtágul, sőt nagy részben föl is áldoztatik.

A történelem egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőbe szövi magát, s még nagy korszakai sem oly kikerekítettek, mint a theoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben művészileg befejezettnak kell lenni; kiformált mesével, megoldott eszmékkal, célhoz vitt tényekkel, lepergett szenvedélyekkel, és a katasztrófában elmondott költői igazságtétellel. Ez némileg akkor is áll, ha regénycyclust írtunk, minden egyes darabunknál.

A történelem epikai kényelemmel mozog; míg a regényben több drámai gyorsaság kell.

A történelem sok külön fonalakat sző, melyeket nincs szüksége egybekapcsolni; melyeket a tények bölcselme, az idők logikája s a szellem közössége tart össze; de oly észrevehetlen kap-

csokkal, hogy azok gyakran csupán a későbbi kor történetírói által fedeztetnek fel: ellenben a regényíró gyűlpontba vonja a szétszórt elemeket, s mechanismusában csak a látható összefüggés bír becsesél.

A történelem, úgy mint van, soha sem művészi, a regénynek művésztelnek kell lenni.

Ez eszmékből, ha igazak, következik egy csoport öntudatos hűtlenség, melyet a regényíró kénytelen a tények ellen elkövetni.

Ő össze nem függő jeleneteket közös kiinduló pont alá vonhat.

Az okoknak és következményeknek szorosabb formát adhat.

A megszakított tényeket egymásból serkedőkké és folytonosakká teheti.

Egységet idézhet az események zilált csoportjában egy költött jellem vagy egy költött körülmény által.

S nagy okoknál fogva, s nagy óvatosság mellett, még arra is felszabadíttatik, hogy a mi a történetben hosszabb idő alatt történt, rövidebbnek képzeltesse; de itt aztán minden botlás, sok illúziót ronthat szét.

Vége egyes fejleményeknek, melyek tompák voltak, epigrammai élt, vagy drámai eleveniséget adhat, s egy egész arab gnoma bölcsességét veheti oly tényekbe, melyekből a történetíró kevés tanulságot tudott volna kifacsarni.

De e széles jogok könnyen visznek visszaél-

sekre, könnyen okozhatják a történelmi alapok teljes megváltoztatását.

Tanácsom tehát az, hogy ha a történeti tények a művészi földolgozásnak annyira ellenszегülnének, hogy az író csak az elősorolt jogok összegének alkalmazásával uralkodhatnék az anyag felett; akkor, ha maga a korszak mégis vonzaná, ne úgynevezett történeti regényt írjon, hanem hagyja a történeti eseményeket a magok epikai szélességökkel, s a magok tényleges ziláltságukban haladni, s elégedjék meg, ha ezen külső rájában egy önálló mesét költhet, mely csak alig támaszkodik a történeti tényekre, mely nem igen szerepelteti a történeti egyéniségeket, mely nem kölcsönöz Cliótól nagy motivumokat, mely saját bellényegéből szövi ki a katasztrófát, és a kortól jobbára csak színt, zamatot, szellemet vesz át.

Így tett több esetekben Scott Walter is, kinek néhány gyönyörű regénye a történelemben történik, de még sem úgynevezett történeti regény.

Miután e kérdésnél eleget mulattunk, egy szintén érdekes vár reánk, melyet a következő szabály támaszt:

A regényíró mentől ismeretesb történeti személyt vesz tolla alá, annál hűbben igyekezzék annak jellemét visszaadni: de ha e hűséget szolgai utánképzésig terjeszti, akkor könnyen megtörténik, hogy jellemei æsthetikailag érdektelenek, lélektanilag motiválatlanok lesznek.

Mert, először, gyakran megtörténik, miként valami esemény együttvéve rendkívül érdekes erkölcsi vagy szépízlési szempontból, de szerepvivői annyira öntudatlanul, annyira eszmék és ézelok nélkül működnek, hogy miattok maga a földolgozandó anyag haszonvehetlenné válnék a költészet oly nemeiben, melyek nem tisztán csak elbeszélők, hanem jellemek által és cselekvényekben szólnak.

Másodszor, van időszak, melyben a corruptio s aljasodás egyes jelenetei undorító és érzéksibbasztók, s mégis az egész kép, egy rá mába foglalva, lebilincseli figyelmünket, izgatja elménket, tisztítja kedélyünket, s emelkedésben tart.

A Tacitusok e kort előadva nagyszerűen hatnak reánk.

De a szegény regényíró, kinek sokat kell cselekvényben előadni, a feltétlenül aljas történeti jellemekkel, ha azokat más színvonalra nem emeli, nem csak unalmat és undort gerjeszt, hanem még vád alá is esik a történethez való hűtlenségeért, s kérdeni fogják sokan tőle: hol van munkájában visszatükrözve a kor megdöbbenő és sivár alakja, mely a történetírók műveiből az olvasó világra bizonyos bösz s phantasticus varázsszal hatott?

Harmadszor — s ez a legfőbb tekintet — a történelem jellemei többnyire nem eléggé motiváltak.

Mindnyájan tudhatjuk, hogy tetteink rúgói ritkán kerülnek nyilvánosság elé.

Sőt az elmondott okok többnyire ostensibilitások, vagy a viszonyok találgatásából utólagosan vannak kiokoskodva.

Bizonyos, hogy az emberi erényre és bűnökre nézve néhány nagy rubrika létezik, s azok alá sorolja a közvélemény oly tetteinket, melyekről az utcán, a szalonokban és a cotteriáknál beszéd foly.

De tíz esetből kilenczben, egy titkos ösztön sügni fogja nekünk, hogy a világ tévedésben van; mert vádolt vagy dícsért tetteink más forrásokból eredtek. Néha például egy tényből, melyet gondosan eltakartunk, egy ingerültségből, mely titok, vagy a vér és szellem oly dispositiójából, mely előttünk is kimagyarázhatatlan.

A mi nálunk saját kis viszonyainkban naponkint előkerül, az a történeti egyéneknek is nagyban megtörténik.

Az ő tetteik indoka szintén hozzávetéseken vagy — mi még rosszabb — ostensibilitásokon épül.

Továbbá, a történelem ezek közül is kénytelen csak a documentált, a hitelesen kisütött okokat fogadni el; a többieket, mint pletykákat, komoly bírói arczczal visszautasítja.

Ide járul még, hogy az emberi elmében van egy erős törekvés az osztályozásra, mely egyes jeleneteket általános szabály alá rendel, s inkább

csalódni akar, mintsem ne sorozhasson. A történetíró nagy mértékben szokott ily fényes hibában szenvedni, s a pártnézetek, a doctrinák, a dicsvágy, a hiúság kezét fogva csábítják reá.

Ezekből összesen az következik: hogy egy jellem az életben motivált, a történetben nagyjában motiváltnak látszik; de ha a művészet által megint az életbe varázsoltatik vissza, mihelyt csak a történelmi motivumok szerint cselekednék, minden ember motiválatlan jellemnek fogná tartani.

Próbálja meg akárki, komoly tanulmánynyal a regény- vagy dráma-írást, s állításomnak hamar igazat adand.

Azonban kétségtelen, hogy a regényírónak kevesebbet kell a történelmi jellemről változtatni, mint a dramatikusnak.

Miért?

Okai annyira belevágnak a művészet finomabb elméleteibe, hogy hely szűke miatt most nem tárgyalhatom.

Bonczolás helyett tehát csak egy példát idézek.

Marino Faliero, a velencei doge, valami gúnyiratot olvasott neje ellen, s ezért a szerzőt meg akarta büntetni. Minthogy azonban az illető hatóságtól kívánt elégtételt nem nyerhetett, rendre oly gyűlölettel tölt el szíve hazája összes institúciói iránt, hogy Velenczét alkotmányostul föl akarta forgatni. De tervei elárultattak, s ő verpadra lépett.

Én e jellemből minden másítás nélkül mer-
nék regényt csinálni.

De, hogy dráma-anyagul így használja, sen-
kinek sem tanácsolnám.

Két nagy író, Byron lord és Vigny Alfred ké-
szített Marino Falerioból színművet, de mind-
kettő a vén doge jellemét a történetinél több és
másnemű indokokra fektette.

XIII.

Nem rég e sorok írója elmondá: miben bíz-
hatunk, s miért lehetne aggódunk.

Végre is irodalmunk fejlődésétől, szellemi
terményeink belértékétől függ minden. A kimí-
velt agyvelő összelete határoz sorsunkról.

Viszonyaink szerint legnagyobb szerep, s leg-
több felelősség most a tudomány, költészet és
szépművészetek egyéneit illeti.

A büszke politikai nevek eltűntek.

A sokadalom tapsa nem fogja a szónokokat
és indítványozókat isteníteni.

A rögtönzők és enthusiasták kora lejárt.

A munkásságé, számításé s hűségé soha sem
szűnhetik meg.

S íme! irodalmunk a közelebbi három év
alatt kétségtelen előlépéseket tőn.

Vannak ugyan egyes ágai, melyek a múlthoz
mérve sem elégítik igényeinket ki, de az egész ko-
molyabb, tartalmasabb és szélesebb körű.

Érezni látszik hivatását.

S bár jutna mielőbb annak teljes öntudatára!

Szerencséseseknek tartanók magunkat, ha jelen czikkeinkben használható ujjmutatásokat és irány-eszméket adhatnánk.

Ha a sajtó gyűléstermek s a politikai intézmények iskolája nélkül, — ha a sajtó az átalakulási idők magában sem kedvező körülményei közt maradt nemzeti műveltségünk legfőbb eszközeül fönn: ekkor természetes, hogy tulajdonkép az íróknak nemcsak keblök istenét kell követni és szólani arról, mire lelkesedésök ragadja, hanem szükség az irodalom állását is szemök előtt tartani, s a mennyiben képzettségökkel és tehetségökkel egyeztethető, oly téren működni, mely eredményeivel kamatoz, mely valóságos hiányokat pótol, mely utat tör vagy egyenget, mely alapot vet későbbi építményekre, mely a közönség szellemét erősíti, mely a nép eszméinek láthatárát tágítja, s mely kapcsolatban állván a gyakorlati élettal, speciális helyzetünk felfogására vezet és képzelődésünknek, kedélyünknek, gondolkodásmódunknak, tetszomjunknak határozott, józan és nemes irányt tűz ki.

Nekünk olvasó közönséget kell teremteni és nevelni.

Számon kell tartanunk: mire vágyunk mi, s mire van szükségünk?

Ismerni tartozunk a jelen kívánatait, a jövőendő kellékeit, s e kettőért néha feláldozni hajlamainkat is.

A közönség bár napjainkban buzgón pártolja az irodalmat, nem áll oly színvonalon, mint kellene; vagy ha elég műveltsége van, ez esetben bajunk többnyire abban rejlik, hogy a műveltség nyelvünk ismeretével nincs összhangzásban.

Tekintsünk körül.

Hisz az őszinte szó még nem sértés, s a taglalás még nem polemia.

Olvasóink — s itt nem értjük azokat, kik csak kalendáriumot és ponyvára szánt műveket vásárolnak, — három osztályba sorozhatók.

Egy rész eléggé terjedt ismerettel és pallérozott ízléssel bír. Tud gondolkodni és tanulmányokat tenni. Nem ijed vissza a komoly olvasmányoktól. Fínom érzékei vannak a művészileg szép, nemes és összhangzó iránt. Szóval: európai értelemben művelt. De bár nagyjában érti a magyar nyelvet, bár megrendeli új könyveinket, s bár áldozati készségből olvasgat is híresebb szerzőktől egyet-mást, de nyelvünk mélyebb titkaiba nem levén avatva, sőt a műveltebb styl előismereteivel is alig bírván, azon bűbájt, melyet az írmodor művészete nyújt, a kifejezések varázsát, az eszmearnyalatok tündérkecseit alig élvezheti, s így mindazt, mi a lángésznek legalább felét teszi, és némely jeles írónak majdnem egyedüli érdeme.

Így veszti el éppen azokat, kik hangot, ősz-

tönt adhatnának; kik teljesen felfogni tudtak volna, kik szigorú és belátó bírálóink lehetnének.

Olvasóink másik része a közgyűlések által kigyalult egyénekből áll. Kik bizottságok munkálataiból, megpengetett indítványokból, szónoklatokból, a pártok tanácskozmányaiból, polemikus röpiratokból, érzékeny vezérczikkekből, jegyző- és telekkönyvi kivonatokból, felolvasásra készített és retorikai képekkel cziczomázott versekből, s egypár kikiáltott külföldi phrázisgyártónak politikai ömlengéseiből szerezték műveltségöket.

E szeretetre méltó férfiak olvasó közönségnek alig járnak meg. Figyelmet igénylő munkához nincsenek szokva. Ismereteiknek — mint az ingoványnak — ha gyökere van is egy kevés, de földje, alapja, tömörsége, összetartása nincs. Megszerették a szódagályt, csillámot, sallangot. Kevés érzékek van költőire. Nálok minden declamatio — rímes vagy rímetlen. Ők kétségkívül költséget fordítanak irodalmunkra s időt is; de ízlésök még sokáig fog kártékonyul hatni szellemi terményeinkre, és miattok még számos író fog tömjénezni, pénzért és becsszomból, hamis oltárook előtt.

A harmadik, de leggyéresebb osztály olyan, minő a többi művelt országokban. Elég szakismerettel vagy legalább elég dilettantismussal bír, nem fél összpontosítani figyelmét, ízlése nincs parlagban, hódolni tud a grátiáknak — mint

Kazinczy Ferencz mondaná, — s nyelvünk szépségeit mélyen érezi.

Nővilágunkról is, az udvariasság megsértése nélkül, meg lehet annyit jegyezünk, hogy a kiktől leginkább vágnánk olvasatni, azoknak egy és épen nem csekély része nem élvezheti annyira műveinket, mint más irodalmak termékeit is.

Azonban panasz daczára is dönthetetlenül áll: hogy céljainkat a létező tények és a létező eszközök által kell elérni.

Panaszainkkal változás sem közönségünkben, sem nemzetiségi helyzeteinkben nem történik.

A kérdés tehát, melylyel foglalkozzunk, csak ez: mostani körülményeink közt minő irányokban remélhetjük irodalmi működéseinknek legtöbb sikerét, különösen az olvasó közönség jelenlegi szükségeinek és igényeinek kielégítésére?

XIV.

Minden korban van — hogy úgy szóljak — egypár nagy csatorna, melyben az irodalom fő árja elvonul, míg a többi erezetekbe aránylag kevés ömlik.

Teljes összhangzás és szépírányúság sincs a különböző szakú művek előállítása körül.

Soha sem történt még, hogy a költészet és a tudományok egyes nemei egyszerre s azon figye-

lemmel műveltettek volna, a mily fontossággal általánosan bírnak.

A szerint, a minő belélete van a nemzetnek, a minő eszmék hatnak az államra és társadalomra, a minő szükségek támadnak, a minő divat uralkodik: szóval száz meg száz körülmény szerint gerjed az írónál és olvasó közönségnél bizonyos előszeretet az irodalom bizonyos ágai iránt, melyek aztán a többieknek némi mellőzésével, sőt elhanyagolásával is indulnak virágzásnak.

Ezzel csak azt akartam mondani: hogy minden nemzetnél, a váltakozó szellemi igényeknél fogva korszakonként az irodalmi munkásságnak más-más iránya, jelleme van.

A vallásos polemiára, mely a XVII. században, Pázmányon és Eszterházyon kívül is, annyi nagy tehetséget foglalt el, alig gondolt valaki Kazinczy föllépésekor s azon korszakban, mely a nyelvreformtól kezdve a politikai forradalomig terjed.

Emlékiróink sora megszűnt a változatos állami élettel együtt, s midőn a török kiűzetett és az erdélyi fejedelmek cyclusa bezárult, alig tartá valaki többé szükségesnek antobiographiával és az ország akkori viszontagságainak rajzával időt pazarolni, s ha egy-egy korfestő kéziratra találunk is, oly erdélyi protestans papoké az, kik felekezetök sérelmeit jegyezgették, a közzététel szándéka vagy reménye nélkül.

De midőn elnémult az emlékiró, még nem szűnt munkálni a történetíró, kutatta a régiség-tárákat, vizsgálta a forrásokat, kiaknázta a tényeket. megbírálta, összeállította, s bá rendszerint latinul írt, keble teli volt a honnal, melynek írt. Ez irány csökkenés nélkül tartott a politikai eszmemozgalmak kezdetéig; de azután mindinkább veszté erejét, proselitáit, olvasóit. Mihelyt pedig a reform egészen szakítani akart múltunkkal és jogviszonyainkat új mintákba vágyott önteni, a történeti studiumok korszerűtleneknek, hasztalan adathalmazoknak, s vastag koponyájú lucubratióinak tekintettek, s nem birván érdekekkel, alig találtak művelőkre. Csak a kik egész hosszú életöket ezzel töltötték, nyomattak le egy-egy értekezést vagy régi oklevelet, nem azért, hogy a figyelmet magokra fordítsák — hisz ez már lehetetlen volt — hanem, mert a munkálkodást megszokták, s inkább kevés vagyonukat akarák apasztani, mintsem rögzött szenvedélyöknek néha táplálékot ne nyújtsanak.

S főleg 1831-től kezdve irodalmunkban uralkodóvá lön a politika.

Előbb hagyott a népszerűségből valamit a költészetnek, a kritikának, a nyelvvizsgálatnak, s türte, hogy dícsértessék a szerény tudós is, ki gyakorlati tudományokra szentelte idejét.

De midőn könyvek helyett vezérczikkeket és apró röpiratokat vetett a tömeg közé; midőn a pártszenvedélyeket magas fokra hevíté; midőn

felszínes indítványozás és prózai verselés volt egész tartalma: akkor a politikai irodalom, szónokló s demokratikus irányával, kényszeríté a költőt is, hogy ha olvastatni akar, verseiben a lyrikus helyett rhetor legyen, s a valódi költészet csak az által nyert engedélyt, saját körében megmaradni, ha legalább styljére nézve népiessé válik.

Ez uralkodó irányok, kizárólagosságuk és ferdeségeik daczára, rendre állítottak elő kitünő, sőt néha nagy egyéniségeket is, kik koruk színét magokon hordják ugyan, de ez másként nem is lehet.

A többi nemzeteknél is így volt.

S egészben véve, irodalmunk aránylag szegény a tudományok sok szakában, azonban igazsággal nem állíthatni: hogy a különböző korok alatt az irodalmi munkásság mellékágai is közben-közben ne leltek volna tekintélyes művelőkre, s végtére csakugyan a tudomány minden osztályára nézve van egy kevés múltunk, van irodalomtörténetünk.

Valamint pedig a forradalom legyőzetésével országos és társadalmi helyzetünk nagyobb változáson ment át, mint azelőtt bármily korszak bezárultával, szintűgy kétségtelen, hogy az irodalomnak is, mely az élet visszatükrözése, lényegesen különbözővé kell alakulni.

Más vágyaink, más körünk, más korlátaink és más kívánni, más féltetni valóink vannak.

Birodalmi helyzetünk, közjogi állapotunk s magánjogunk, szóval minden társadalmi és állami viszonyunk az események logikájából fejlett, és máris számos előnyöket felmutatható teljes átalakulás a forradalom óta az eszmékre, érzetekre, szokásokra, erkölcsökre és jellemre, sőt merem állítani, nemzetünknek, mint egésznek, típusára nem maradhat befolyás nélkül.

Tehát maga azon föld is, melyből az irodalom közvetlen táplálékot von, mintegy chemiailag más tartalmú és vegyületű lesz. S hogyan képzelhetnénk ekként a régiekhez hasonló vegetatiót s terményeket? A mit mondtam, hosszabb időre szól, s nem napok vagy évek, de egész emberkorok műveként fog előlépni.

Most csak annyit tudunk, hogy az irodalmunkban bekövetkezendő változások horderejét kiszámítani nem lehet. Csak annyit hiszek, mint valószínűt, hogy ha a mostani irodalmi nemzedék erélyét elveszti, vagy konokul munkál és rossz sáfára lesz a rája bízott érdekeknek, akkor kevés kilátás s idő marad az elkövetett hibák vagy mulasztások helyrehozására.

Igy állván a dolgok, nemcsak irodalmi, de mély jelentőséggel bíró politikai kérdés is az: vajon minő irányokban kell az irodalmi munkásságnak vezéreltetni, vagy — mert ez vezetést nem tűr — mozogni, hogy haladhasson, hogy ezutáni fejlődésének terét és eszközeit növelhesse, hogy magának erőt teremtsen olvasó közönség

által s hogy bennünket a polgárosodásban nyelrendő diadalok útján a semmisüléstől megóvhasson.

Itt nem széles tervről, hanem csak legközelebbi szerepünkről van szó, a mának és holnapnak teendőjéről. — Lássuk.

XV.

Mi ez időszerint legsürgetőbb kötelessége, legszebb hivatása irodalmunknak? — A magyar nyelvű olvasó közönséget, magyar könyvek olvasásához szoktatni.

Kevés nép van Európában, mely a műveltség körébe lépve, ilynemű kérdés megoldásával bajlódnék. Rég túlestek már rajta.

A középkorban, midőn a tudomány nyelve a latin volt, minden nemzet érezte, hogy mekkora hordereje van azon ténynek, melynélfogva az anyanyelv figyelmet és művelést követel azoktól, kik műveltségre tartottak számot.

A XVII-ik század végétől csaknem a XVIII-ik század utolsó évtizedéig a német nemzet, a francia nyelv universalismusra törekvése által, szintén oly helyzetben volt, melyben láthatta: mekkora súlyú ama kívánság, hogy végre-valahára, saját íróit, saját fiainak magasabb, műveltebb köre olvassa. Akkor tudniillik a német aristocratia többnyire Párisban megjelent munkákat kedvelt

s keveset akart tudni a Lessingekről, Wielandokról, Herderekről is.

De az újabb időkben nemcsak a nagy nemzetek közt, kiknek gazdag irodalmuk van, de a másodrendűeknél is, minők a svédek, dánok és portugálok, nem fordul elő többé azon anomalia: hogy létezzenek művelt osztályok, vagy művelt egyének, kik hazai irodalmukkal ismeretlenek, s olvasmányaik kizárólag más nyelv terményeihez tartozzanak.

Azonban mi magyarok, e részben, Nyugot-Európa többi népeihez nem hasonlítunk. Nálunk a nővilág általában inkább szokott francia művekhez, eredetiben vagy német fordítások szerint. Az aristocratia olvasóasztalán pedig kivételként láthatók magyar könyvek. Ideje végre, a bajon segíteni.

De a segítség nem az által fog történni, ha vezérczikkekben, vagy másként is jajveszéklünk a közöny, a hidegség miatt, mi különben sem igaz azon kiterjedésben, mint rendesen emlegettetni divatban volt.

Nekünk vádak és korholások helyett, melyek használatában semmi mesterség sincs, s melyek ha nem eredménytelenek, akkor legfelebb megcsökönnyödést idézhetnek elő, — nekünk igyekezni kell mentől több jeles munkával kínálni meg azokat, kik ízléses és finom olvasmányokhoz szoktak, s kik bizonyos tudományok iránt mihelyt azok szép formában adatnak elő, külö-

nös előszeretettel vannak, s kik kedvező vagyoni viszonyaik közt idejük nagy részét szentelhetnék az irodalomnak; de társadalmi állásuk, szokásaik, ízlésök s egész világnézetök nem engedi, hogy élvezetet lelhessenek oly műben, melynek, ha komoly irányú, akkor főeleme az unalmas modor és száraz előadás, ha pedig költői, akkor főeleme a ponyvairodalom rakoncátlansága, trágársága, ostoba naivsága, vagy korcsmai hegyesége.

Nekünk ez években s körülmények közt, különösen a nővilágot és a magasabb helyzetűeket kell irodalmunkoz hódítani; mert ha velök szakítunk, ha nekik nem tudunk hazai nyelvünkön oly könyveket adni, melyeket ne csak hazafiságból vásároljanak meg, hanem kíváncsiságból és tudvágyból el is olvassanak: szóval ha verseket csupán a népnek, tudományos munkákat csak az iskoláknak írogatunk, úgy könnyen megtörténhetik, hogy mielőtt az új publikumot megteremtenők, markunkba szakad a dolog, s az irodalom oltáránál parlagi költőkön és kézikönyv-gyártókon kívül nem sok egyén fog tömjénezní, s betelik azok jóslata, kik meg vannak győződve, hogy ezentúl minden műveltséggel biró, vagy azt megszerezni vágyó magyar saját irodalmát mellőzni fogja.

Adjunk e kiinduló pontnak alkalmazást. Szerinte mily irányban volna szükség íróinknak hatni, hogy czélt érhessenek?

A műveltebb nők kezébe folytonosan adni olvasható munkákat; továbbá azon tudományokból, melyeket a művelt, de nem szaktudós férfiak örömmel olvasnak, s melyeket kívált a felsőbb körökben mindig figyelemmel szoktak kísérni, kellemes stylben, könnyű, finom, mulató modorban készült könyvekkel látni közönségünket: — ez hivatásunk.

Itt a szép verseken kívül a regények, történelmi és irodalomtörténeti munkák, életrajzok, közgazdasági, s a mennyire körülményeink engedik, államtani művek, utazások s a természet-tannak a népszerű és csinos előadási modort megbíró részei állanak első sorban.

Irodalmunk ez ágait kell figyelemmel ápolnunk, ha a magasabb osztályúakat és művelt nőinket nyelvünk és szellemi mozgalmaink számára egészen bírni, s hogy úgy szóljak, visszafoglalni akarjuk.

Szükség pedig, miszerint a fönnt érintett munkássági téren ne csak egy-két jó, de sok haszonnevelhető könyv jelenjék meg. Legalább annyi, a mennyi a szorgalmasan olvasó nőnek, és a komolyabb, azonban kellemes írmodorú könyvekre vágyó dilletansnak minden idejét, ha kell, igénybe vehesse.

Mert csak ekként lehet irodalmunk iránt állandó részvétet gerjeszteni és tartani fenn azon körökben, melyekben eddig inkább honfi pártfogóink, mint buzgó olvasóink vannak.

XVI.

Tankönyveink naponkint szaporodnak. Erésben irodalmunk eléggé gazdag, kivált a múlt időkhöz mérve. Csak a megjelent codexeket s kormányrendeleteket commentáló munkák száma versenyezhet még az iskolák használatára írt művek összegével.

A sajtóipar ez ágaiban a kelendőség viszonyainknál fogva annyira biztosítva van, hogy fáradozásra elég ösztönt nyújt. Sőt a tankönyvek kiadóra és vevőre is könnyen akadnak azon lendület miatt, mely a nevelés és közoktatás ügye körül, az új tanrendszer óta mutatkozik.

De egészen másként áll a dolog oly tudományos munkákra nézve, miknek segélyével a felnőtt ember valamely speciális irányban előhaladhatna. Kétségtelen, hogy kizárólag magyar könyvekből senki szaktudós nem lehet.

Kétségtelen: hogy a ki kenyértudományra szánja magát, és szorgalma által remél kényelmet, vagyonosságot s független létezést, józan észszel nem csünghet azon csalálmon, miként vágyait idegen irodalom segélye nélkül, csak meg is közelíthetné.

Kétségtelen: hogy alig van a tudományoknak oly ága, mely nálunk európai színvonalon állana s minden haladásában, minden foglalat-saiban s kifejlődésének minden ösvényein, a ma-

gyar irodalom által kísértetnék. Arról pedig szó sincs, miszerint indítványozók, úttörők lennének valahol, és volna tudomány, mely új korszakát nekünk köszönné.

Ide nem értjük hazánk történelmét, régi jogviszonyainknak földerítéseit, s azon statistikai, ethnographiai és természettudományi kutatásokat, kémleleteket és összeállításokat, melyek Magyarország földjének és népének ismertetésére vonatkoznak, s melyekre nézve megmaradt azon szerény ambitiónk, hogy ha a külföldiek fáradozománának sokat köszönhetünk, ők is sokat köszönhetnek a miénknek.

Irodalmi szükségünk természetesen annyira nem terjed, hogy minden gyógyforrásunk analysisét, minden hegylánczunk földirati és geologiai rajzát, minden vidékünk floráját, minden városunk népszámát, minden levéltárunk történelmi adatainak földerítését, jogunk történetét és philosophiáját, múlt korunk szellemének, eszmeirányainak és törekvéseinek ismeretét, főleg idegen nyelvű munkákból kellene tanulnunk.

De mily kevés ez, ha tudományos irodalomról van szó. Mily kevés, ha fajunk tehetségét és fogékonyságát tekintjük!

Akkor, midőn a charlatánok hegykén vetik szemünkre hátramaradásunkat, mi bizonyos önérzettel hivatkozhatunk irodalmunknak mind régiségre, mind pedig újabb haladásaira; s két-

ségtelen, hogy a tudatlan lenézők ellenében igazunk is van. Azonban, mihelyt mértékül szükségünket vesszük, mihelyt azon magos czél lebeg előttünk, melyet nyelvünk és műveltségünk elérhetne s reméljük el fog érni, már ez esetben minden alázatossággal kell megvallanunk, hogy jelenleg kevés szaktudományban állítánk annyi használható munkát elő, a mennyinek segítségével egy iskoláját végzett egyén, az idegen források fekeresése nélkül, magát csak tűrhetőleg is kiképezhesse.

És fájdalom! állításunk legdönthetlenebb a reáltudományokra nézve. E téren iskolai kézikönyveink vannak, de egyébünk nincs. Mihely ifjaink az elemi ismereteket megszerezték, irodalmunk őket szárnyra bocsátja, hogy más helyütt keressék, ha vágyuk van, a szükségeseket. Nyelvünkön többé nem boldogúlnak, legalább annyira nem, hogy kenyerőket a mi könyveinknek köszönhessék.

S pedig minő helyzetben vagyunk a forradalom után? Mit idéztek elő a magánjog körüli reformok? Avagy feledhetjük-e, hogy a földesuraknak, a *gentry*nek, az alföldi nagy városok polgárainak gyermekei, kikből a forradalom előtt földbirtokosok, vagyonos táblabírák, jogtudósok, ügyvédek, szónokló honoratiorok, sedriai ülnökök, megyetisztek s egy csoport *nobile officium* átvállalói, vagy legrosszabb esetben pipás és helységök határából ki nem mozduló nagy emberek lettek volna, most az ipar és kereskede-

lem, anyagi vállalatok, és a reáltudományok általi kenyérkereset száz meg száz nemei felé vonatnak? S nem bizonyos-e, miként épen ez alakuló osztály nemzetiségünk irányában szintoly fontos, mint az aristocratia?

Eddigi irodalmunk e növendékek kezébe elég iskolai könyvet adott. Ezentúli irodalmunknak kötelessége, saját méltóságáról és saját érdekeiről úgy gondoskodni, hogy majd a fölserdülteknek, a pályára indulóknak, a hivatásukat megkezdőknek, sok tudományos és kimerítő munkát adhasson.

Ime! megint tisztán áll egy irány, a kor szükségai által kijelölve.

Tehát a nőknek és az aristocratiának kellemes és hasznos olvasmányt nyújtani, s aztán a reáltudományokra készülő osztályt — túl a kézi könyveken — alapos munkákkal látni el: — e két kívánságban összpontosúl, mi a mostani idők szerint nálunk a legszükségesebb.

S remélhetünk-e eredményt? fog-e e csatornában hatalmas árral ömleni irodalmunk? mit mutatnak az eddigi jelek?

XVII.

Ha az újabb tanrendszert vizsgáljuk, végre is úgy találjuk, hogy aránylag legtöbb súly a reáltudományokra van vetve.

Ha továbbá a magyarul megjelenő kéziköny-

vek jegyzékét áttekintjük, meg kell vallanunk, miként a jogtanon kívül, a természetrajz, a természettudományok, a szám- és mértan vannak legjobban képviselve, akár a sajtóból kikerült könyvek mennyiségét, akár belértékét számítsuk.

Ebből sok biztossággal lehetne következtetni, miként a nevezett szakokban nagyobb és önálló munkák is fognak rendre megjelenni, még pedig annál sűrűbben, mennél több mennyisége válik a mostani tanulóknak olvasó közönséggé.

De noha e remény bizonyos határig valószínű, mégis egy prokátor nemzetből, minők valánk, a most munkáló nemzedék, a mostani tudós irodalom, a közelebbi évek sucrescentiáját is odaszámítva, aligha képes fölmutatni a reáltudományokban elég létező erőt, elég kapacitást. S ha az alkalmasak nagyobb munkákra is szentelnék idejüket, még sem hihető, miként irodalmunk egészen eredeti munkák által hamar kap hasson hírre és névre.

Minden tisztelet mellett tudósaink s matematikusaink iránt, tapasztalati tény, miként közülök nem felette sokan vannak e tudományok európai haladásának színvonalán, s még kevesebben számíthatnak azon dicsőségre, hogy mint kezdeményezők, mint fölfedezők, mint új rendszert alkotók, mint lángelmék, vagy mint ügyes reformatorok, magasabb fokra emelhessék, tovább fejleszthessék azon szaktudományt, mely körül fáradsanak, s mely körül az egész művelt

Európában velök együtt — de sokkal több eszközök segítségével és sokkal kedvezőbb körülmények közt — fáradozik sok híres tekintély, sok halhatatlan név.

Önként foly tehát, hogy jó fordításokra, vagy legfelebb tapintatos átdolgozásokra majdnem több szükségünk van jelenleg, mint eredeti művekre.

Érdekünkben áll, miszerint a reáltudományok minden ágában nagyobb munkákat bírassunk, még pedig oly összegben és oly becsűeket, hogy tanulmányozások által az is, ki csak magyar forrásokra lenne szorítva, szakilag kiművelhesse magát. Itt nem főczél, hogy eredetit, hanem hogy használhatót adhassunk. S a mostani nemzedék bőven eleget tesz hívatásának, ha ezt elérte.

De — miért tagadnók? — figyelmet érdemlő akadályok legyőzendők. Könyvkereskedésünk rendezetlenebb, hogysen hálózatát az ország minden vidékeire kiterjeszthesse Vannak tájak, hová a legszélesebb közönséggel bíró munkákból sem téved még egy példány is. Uraink, kik latin iskolában növekedtek föl, kik ifjú korukat jogászattal, s a későbbi éveket politizálással tölték, annyi ismerettel sem bírnak a reáltudományokban, a mennyi dilettantismusra szükséges. A múlt évtizedben bizonyos — bár bágyadt — előszereket mutatkoztak ugyan a gyakorlati életre szorosabban vonatkozó ismeretek iránt, s a vitatás alá vett közlekedési tervek és néhány megkez-

dett nagyobb vállalat ösztönt ébresztettek főleg a mathesisre, s egészben véve orvosaink, mérnökeink mind számra, mind műveltségre nézve figyelmet érdemelnek; sőt az sem tagadható, hogy itt-ott tudományosan kiképzett gazdáink is vannak. Azonban, ha illúziókkal beérni nem akarjuk, csak annyit mondhatunk, miként a reáltudományoknak van ugyan nálunk akkora közönsége, hogy az iskolai tankönyveknél nagyobb terjedelmű és specialisabb irányú művek is, a megjelenésükre fordított költséget, ügyes terjesztés mellett behoznák; de oly nagy részvéttel még sem találkozhatnak, miszerint a kiadóknak fáradsalmaikért illő osztalékot nyújthatnának, s annál kevésbbé válhatnak, legalább a közelebbi években, csillogó üzletté, nagy nyereseményű iparággá. A mi éltünkre kiadókink nem fognak alázatosan bókolni azon írónak, kiről hallják, hogy a természettan valamely szakában sok kötetű munkán dolgozik. Ily változást fölösleges volna remélni. S mégis, mindezen akadályok dacára, nagy érdekünkben fekszik a reáltudományokban sok használható munkát bírni magyar nyelven.

Az akadémia, midőn megnyílása után nem sok idő múlva, a külföldi irodalmakból s a régi classikusokból számos, ez osztályra vonatkozó munkát is jelölt ki, úgy hiszszük, kötelességét eléggé emelkedett szempontból fogta föl.

Tudtunkra nyomtatva és elfogadott kéziratban több fordítmány várja a napfényre juthatást.

Bár az illetők sokáig ne késnének a közzététellel.

Továbbá óhajtanók, hogy az akadémia rendületlenül maradna régi irányánál, mely a magokban becses, de könyvárusi úton nem egykönnyen megjelenhető műveknek sajtó általi terjesztését gondjai közé számítja.

Pénzereje, noha épen nem nagy, de mégis elég évenként némi eredményt fölmutatni. Csak munkássága folytatására kedvező helyzetben lehessen, minek elérhetését bizton reméljük.

De miután a reáltudományok évenként felötlő haladásokat tesznek, szükség volna a fordítandó könyvekre nézve legalább, a mennyiben e szakra tartoznak, új lajstromot készítenie.

Azonban jól jegyezzük meg, miként akadémiánktól várni mindent, a sürgető ügy szándékos elhanyagolásánál egyéb nem volna.

Bár értenék szavainkat s a megpendített kérdés horderejét vagyonosabb hazafiaink, kiktől mi nem várunk pénzáldozatot. Mi tőlök csak annyit várnánk a reáltudományok terjesztésére nézve, a mennyit a görög és római remekírók körül *Az új nemzeti könyvtár* szerkesztői tesznek. Ezek megindítottak oly vállalatot, mely a közönség kezébe hasznos könyveket ad; de a kiadónak sem veszteséget, sem nyereményt nem hoz. Kelendősége fedi a kiadásokat.

Meg vagyunk győződve, hogy hasonló eredmény mutatkoznék a természettani, természet-

rajzi, matematikai s más ilynemű híresebb munkák fordítására nézve is, ha azok tapintattal jelöltetnének ki.

De a komoly után szóljunk a mulattató irodalomról.

Lássuk : hogy állnak itt a tények és kilátások ?

XVIII.

Szép, csinos, vagy épen igéző formába sok tudományos tartalmat foglalni, az adathalmazokon uralkodni, egyszerűvé tenni a bonyolultat, tisztává a mélyet, s művészivé mindent, mit csak csak tollunk alá vettünk: ezek oly igények, melyeknek régi és jól kifejlett irodalmakban sem könnyű megfelelni; ámbár kétségtelen, hogy különösen a francziáknál évenként jelennek meg többféle szakmunkák is, melyektől az avatottságot és a vonzó előadási modort egyaránt nem vitathatjuk el, s melyek ez okból nagy olvasó közönséggel bírnak, s még a nők asztalain is széltiben láthatók. Azonkívül nincs is miért említenünk, hogy náluk mindaz, mi röpirat és napi olvasmány, akár politikai, akár történelmi, akár pedig közgazdasági tartalmú, különösen alkalmas a finom ízlést kielégíteni, még ha irányánál fogva a pártokat, vagy felületessége miatt a szigorú kritikust maga ellen lázította volna is.

S valóban nagyrészt ezen előnynek tulajdoníthatni, hogy egész Európa aristocratiája még

akkor is mohón nyeli a francia irodalom terményeit, midőn e nemzet közszelleme a vagyonos osztályok és a születésjog ellen csatáz, s midőn demokratikus, köztársasági, aristokratikus izgatásokkal telve van minden mű, mely Párisból külföldre vándorol.

A francia kísérleteknek legveszélyesebb propagandistája a finom, az elmés, a könnyű, a leigéző írmódor. Ha e tulajdontól meg lehetne fosztani a francia könyveket, igen hihetőleg hamar és örökre megszűnnék a francia nemzet európai befolyása.

Ekkora ereje van a stylnek, az előadásnak.

S ezért mondók, hogyha nemzeti műveltségeket szeretitek, mindnyájan, kik hívatást nyertetek, igyekezni fogtok a magyar olvasmányoktól élszokott nők és az aristocratiának kezébe megnyerő módon írt könyveket adni, — részint tudományosokat, de a melyeket a dilettánsok is kedvelhetnek; részint pedig szépirodalmiakat, de a melyek nem nyersek és póriasak, mint napjainkban, főleg a verseknél divatba jött.

Egyébiránt igazságtalanok lennénk, mihelyt tagadnók, hogy a forradalom után ily czélra aránylag több nem történt, mint azelőtt.

Az első két évben eleven, eszmedús röpiratok, jellemrajzok, sőt oly terjedelmesebb politikai munkák is jelentek meg, melyek írmodorukra és tartalmukra nézve egyaránt érdemelnek és nyertek elismerést.

Midőn utóbb a közjogra s az országlati viszonyokra vonatkozó kérdések fejtegetése a közönség ízlésének és a körülmények igényeinek kevésbbé felelhetett meg: akkor a történelem mezén tűntek föl oly könyvek, melyek a forradalom előttieket belbecsökré nézve sokkal felülmúlják. Irmodoruk csinos, rendezésök tiszta, könnyen áttekinthető, s az adatbőség mellett is a kevésbbé jártas olvasót nem nyomja le, nem tompítja el. A *Hunyadiak kora* nemcsak a szorgalmas író kutatásainak eredményeivel, nemcsak a böcs államférfiu higgadt, tárgyilagos nézeteivel, de a művelt és szódagálytalan, a kedves és egyszerű előadás által is — mely a nők figyelmébe magát be tudja színleni, s alapossággal rendkívüli világosságot egyesít — különösen van arra hivatva, hogy nemcsak a tudomány embereinek, hanem a művelt köröknek általában kitűnőleg pártolt olvasmánya legyen. Sok tekintetben Szalay *Magyarország történetéről* is hasonlót lehet állítani; bár e nagy tehetségű és széles ismeretű író munkájában a legbecsesebb rész, mely állami életünknek s magánjogi viszonyainknak a törvényhozás terén eszközölt folytonos változásait kíséri, hogy érdeme szerint becsültessék, több avatottságot, több szaktudományt igényel, mint a mennyivel a csupa dilettánsok bírnak. Azonban hamar feledtük volna el múltunkat, a *Corpus jurist* és a közéletet, ha nálunk a jog története, a törvénykönyvi idézések s összeállítások

már is fárasztóknak találtatnának, legalább azon nemzedék által, mely részt vett közgyűlésekben, szónokolt, utasítást készített és restaurált.

Tehát — hogy nézeteinket összevonjuk — újabb irodalmunk a politika s a történelem körében, ideértve az élet és jellemrajzokat is, több oly munkát mutathat fel, melyek a belbecscsel, a könnyű, a világos, a népszerű vagy meglepő előadást egyesítvén, szintűgy lehetnek olvasmányai a felső és művelt köröknek, mint az ily nemhez tartozó érdekes franczia, német és angol könyvek.

De a külirodalom a más tudományokban is bir egy csoport kedves és könnyű olvasmány-nyal. A kertészkönyvektől a növényélet philosophiájáig, a természettünemények egyszerű magyarázataitól Humboldt *Cosmos*áig, hány meg hány munka nincs, melyet az, ki műveltnek tartatik, bár nem szaktudós, haszonnal és gyönyörrel olvas?

Nálunk vannak írók, kik e téren fényes sikerrel működhetnének, s a többek közül nem szükség mást, mint Brassait, a szellemes természettanárt, Szabót és Nendtvichet, két legjelesb vegyészünket és geologunkat említenünk; azonban irodalmunk itt majdnem egészen parlagon hever.

S maradhat-e ez sokáig így?

Úgy hiszszük, hogy ha visszaélés-ként felszínűséget is idézhetne elő, nekünk a sajtóban és mindenütt, hol sikerrel és becsülettel lehet hatni,

kötelességünk sürgetni a tudományos tárgyaknak könnyű és kellemes feldolgozását.

Azonban mindenekelőtt szükséges volna oly folyóirat alapítása, minők az angol évnegyedes *reviewk*, vagy a francia havi szemlék, melyek a válogatott szépirodalmú művekkel egyesítik a szép styllú, kellemes és vonzó előadású tudományos értekezéseket, s melyekből ügyes tapintattal van kizárva minden trivialis vers, s minden, bár magában becses, de száraz és kevesektől él-delhető tudományos mű.

Ennyi figyelmeztetés után ideje a kitűzött szempontból szépirodalmi tevékenységünkre is egy pillantást vetni.

XIX.

Ha a forradalom után nem is állott elő még új költő, ki rendkívüli hívatásának jelét adná, de legalább egyik azok közül, kik már 1848-ban nagy névvel bírtak, azóta a tárgyilagosságot és a művészi formák kezelését oly mértékben sajátjává tette, mint senki előtte nem, s oly szerencsésen egyezteteti a népies elemet a szépízlés magasabb igényeivel, hogy — ha sejdítéseink nem csalnak — az ő befolyása által mind lyrai, mind pedig epikai költészetünk reformáltatni fog.

Ne keressenek olvasóink a fönnebbi kifejezésben valami bántót vagy lealázót régibb és mostani költőink műveire nézve.

Kivált a közelebbi két nemzedék alatt mindig voltak nagynevű dalnokaink, kiket büszkén mutathatunk föl, s kik a külföldi első rangú lángelmék mellett is dícsérettel említhetők.

Legalább van annyi érdemök: hogy nem szégyenítnek meg. Sőt néhány minden nemzetnél kitűnő volna.

De a költészet örökké magán hordja a kor színét, ízét és zamatját. S viszonyainknál fogva az 1825-ik évben megindult átalakulási korszak nem volt különösen kedvező a művészi conceptionokra és formákra nézve.

A liberalismus éveiben nálunk igen sok szónoki, rhetori és érzések helyett szavakban duzzadozó elemnek kellett költészetünkbe vegyülni.

A demokratikus irány túlsúlyra jutásával pedig szilajul nyomult lyránkba a népies s hamar vált az avatatlanok, a versgyártók, a silány utánzók által póriassá.

Mind a két korszaknak van képviselője.

Az elsőé Vörösmarty, a másiké Petőfi.

Azonban sem Vörösmartyt az üres phrasologia és a kedély hiányát csillogással pótló irány vádja alól egészen fölmenteni nem lehet; sem Petőfit, ha részrehajlás nélkül bíráljuk, az alól: hogy a népiest néha póriassal, az erődüst ferdével, hetvenkedővel, betyárossal cserélte föl, s hogy bár képzelődésének mindig elég magassága volt, kedélyének nem volt mindig elég nemesége.

Ezek tények.

De végre is csak azt mutatják, miként a nagy egyéniségek is, nem az időn kívül, de az időben hatnak, s a genius csodálatra méltó erejének kellene az oly kedélyt megszállani, ki korának törekvéseitől, annak ferdeségei nélkül lenne termékenyítve, ki vezetve a sokadalmat, ne sodortatnék általa, s tisztítván, emelvén másokat, ne mocskolná be egy kevéssé magát és ne sülyesztené egy kevéssé.

Mondottuk, miként az átalakulási korszak, noha folytonos lendületeket adott a költészetnek, még sem volt — eléggé kedvező a tiszta, a művészi formák számára.

S hát mai napjaink?

Nehéz volna ítélni.

Általános tapasztalás: hogy egy nemzet irodalma a társadalmi vagy közjogi viharok, s a nagyobb forrongások alatt ritkán virágzik egész erővel.

S viszont kétségtelen: miként a formák merrev megcsontosulása, a kedélyek közönye vagy fásúltsága, szóval: a stagnatio az irodalmat is pangóvá, meddővé, s terményeiben betegessé teszi.

Úgy látszik továbbá: hogy valamint a sajtó munkásságának nem kedvező sem a kitörések korszaka, sem pedig azon állapot, mely az apathia kórjelenségeit mutatja föl: szintúgy alig van az irodalom új lendületeire alkalmasabb pillá-

nat, mint a viharok után bekövetkezett csendé, melyben a nemzetet csüggedés és apathia helyett a recollectió, a magábaszállás érzése lepi meg, azon emelkedett és mély hangulat, mely a szemlélődés higgadtságával, a fogékonyság melegével, a tetterő mérséklettségével, s a szellem egész éberségével rendezi az élmények és szenvedések által gyűjtött tapasztalásokat, s a sors csapásaitól kezdve saját tévedéseig, sőt bűneig is mindenből tanulságot merít ovatosságra, kitartásra vagy javulásra.

Végre azon tény is gyakran kerül elő: hogy midőn különben paralysálva vannak az érdekek és erők, midőn a constellatiók kellemetleneknek mutatkoznak, akkor a bágyadt közéletnek mintegy ellentéteül, az irodalom tisztul, kiforr, elveti salakjait, s a legművészebb formákban jelenik meg.

Mit lehet e nézetekből korunkra alkalmaztatni, mit nem? azt elhatározni a történetíróra bizzuk.

De hiszszük, hogy nálunk apathiáról szó sincs.

Látjuk, miként a lyrai költészetnek, ha az irodalmi mozgalomból egyedül kimaradni nem akar, rendre mássá kell válnia, mint csupán a most divatos módon népiessé.

Érezzük: hogy valamint a szónoki poesisnak ideje elmúlt, úgy a póriasnak is fogyatékán van.

S ha dalköltészetünk a szépirodalom többi ágainak fejlődése közt szintén nem szűnik meg haladni, akkor a népies elem alapján magasabbá, mélyebbé, formatisztábbá fog válni, de magyar sajátságok levetkezése nélkül.

Egyébiránt nem tagadjuk, hogy mostani költőink közül még azok is, kik a népiessel vissza szoktak élni, s kiknek versgyűjteményeiben a műveltebb körök kevés élvezhetőt találhatnak, befolytak a magyar szellem terjesztésére, s azon dallamok, melyek verseikre készítették, oly termekben is ismereteseek, hol magyar könyv ritkán jelenik meg. Ha a betűknek nem, legalább a hangjegyeknek sikerült finomabb igényű társaságokba is juthatni.

XX.

A szépirodalom minden fajai közt a regény az, mely nálunk a forradalom után legnagyobb kiterjedésben műveltetik, s mely általában legalkalmasb, ha tudniillik nemcsak tehetséggel, hanem higgadt világnézettel és a viszonyok részletes ismeretével párosul — nőinket és a felsőbb köröket magyar olvasmányra szoktatni s vonzalommal tölteni el minden iránt, mi a magyar szellemmel kapcsolatban áll.

Hazánkban egy regényíró hivatása kitünő s nem merítették ki csupán a szépműtani követelések betöltésével.

Azonban mi most legkevésbé sem akarunk e kérdésről tüzetesen szólni. Csak mint örvendetes tényt említjük, miként régibb regényíróink közül egy sem lépett le, sőt hozzájuk több új erő csatlakozott, s legalább mennyiségre nézve elég termékenységet tapasztalunk. Mert annyi regény s nagyobb beszély jelent meg a folyó évben is, vagy van sajtó alatt, hogy hasonló bőséget a múltban föl nem mutathatunk.

Staël, a lángeszű nő, mondá: a nemzetek irodalmi életöket versen kezdik és regényen végzik. Ez inkább elmés, mint mély nézet; sőt — mondhatnók — inkább ötlet, mint eszme.

Tény, hogy az igen fiatal népek lyrai ömlengéseken és azon vallásos és történelmi mondákon kívül, melyekből később a nagy nemzeti hősköltemények alakulnak, másra még nem alkalmassak. Tény, hogy az összes világirodalomban a regény keletkezése új keletű, akár egy byzanti íróat vegyünk kezdőnek, akár némi felszínességgel Turpin püspökben nyugodjunk meg.

Tény, hogy minden egyes nemzetnél, a belső kifejlés ügyfolyama szerint, a drámaírónál is jóval később szokott a regényíró fellépni. Sőt azon esetben is, ha egy nép mívelt szomszédok közé ékelve, utánzáson kezdi irodalmát, úgy tapasztaljuk, miként eredeti regényirodalma a lyrainál sokkal utóbb támad.

De másfelől az nem igaz, hogy a valódi poesis megszűnnék, midőn a regény korszaka beáll.

Ellenkezőjére mutat egész Európa. Sőt Angliának Shakespearén és Miltonon kívül minden nagy költői a nagy regényírókkal egyszerre éltek s különösen lyrája legbájosabb Goldsmith idejétől Scott Walter haláláig — tehát a regényirodalom aranykorában — volt.

Staël asszonynak a regényről mondott rövid ítéletében, ha azt lélektanilag bonczoljuk, még egy fallacia lappang. Ő úgy látszik, azt hitte, hogy a regény a költészet elerőtlenedése, elnemtelenedése. Ez aligha nem alaptalan vád.

A regény a szépirodalom minden nemei közt legkevésbé bír szabályos és határozott formákkal, sőt széles alapeszméinél fogva olykor még a széparányúság igényeinek sem tehet egészen eleget.

Ennyit megengedünk. De tagadjuk, hogy a regényt csupán költészeti szempontból meg lehessen ítélni.

A regény költői, bölcselmi és politikai elemek vegyületéből áll, hol az egyiknek, hol pedig a másiknak túlsúlyával. A regény közép-nem, átmenet a költészetből egészen más régiókba, s bár lényegében szépirodalmi mű, nem bíraltathatik meg sem az eposz, sem a dráma különös szabályai szerint; mert ezen tisztán költői terményekkel szervezetére és alapeszméink választására nézve ritkán bírhat még csak felötlő hasonlatossággal is.

Azonban abból, mert a regény nem egészen

poesis és a mennyiben poesis is, nem engedelmeskedik a dráma vagy eposz számára szükséges törvényeknek, még nem következik, hogy romlott ízlés szüleménye és korcstermény volna. De ellenben az okvetlenül következik, miként a kritikus tévedésre tévedéseket fog halmozni, ha a regényt akár drámai, akár eposzi szempontokból akarja megbírálni. S bizonyosan nem válik korunk kritikusaik nagy becsületére, hogy a szépirodalom legnépszerűbb és legáltalánosabban elterjedt fájának szervezeti törvényeit kikémlelni és összeállítani nem tudták. Mily kevés dráma volt Aristoteles szeme előtt, midőn ő már észlelni bírta egy színműben mind a czélszerűt, mind a mellőzhetlent! Az igaz, hogy sok oly conventionalis szabályt hitt a színpadi illúzió előidézésére szükségesnek, mely későbbi kísérletek szerint fölöslegesnek mutatkozott, minő például az időegység is; de viszont az is kétségtelen, hogy a színműi és színpadi hatásnak néhány általános és örökre fennmaradó törvényét hozta tisztába. Így, hogy mást ne említsek, nem hamar fog oly lángész támadni, ki a meseegység mellőzésével tudna oly rövid dialogokra felosztott, és a színpadon előadandó művet teremteni, mely csak akkora hatást is idézzon elő, mint egy szabályos, de a lángész ihletése nélkül írt színdarab.

Fájdalom, a regényirodalom, noha legalább két század óta virágzik, még Aristotelesére nem akadt. Ennélfogva bátran mondhatja okos és ba-

dar a legtökéletesebb vagy korcs terménynek. Sem a magasztaló, sem az ócsárló nem fog elfogadott nézetekből indulni ki, s nem fogja magát megértetni.

Mi Staël asszonynak minden reputációja dacára is rendkívül örvendünk, hogy regényirodalmunk gazdag jövőt ígér. Mi szépműtani tekintetből is örvendünk; de — s ezt soha sem kell feledni — nyelvünk és nemzetiségünk iránti szeretetből szintűgy. Mert ha a legdivatosabb olvasmány-nemet bírandjuk legtöbb szerencsével művelni, — e tényből logikailag következnek, hogy nyelvünk megkedveltetésére és terjesztésére leg-sikeresebben jártunk el.

XXI.

Valamint vannak többen, kik formailag a regényt a költészeti ízlés elromlásának tekintik: szintűgy találkoznak olyanok is, kik állítják, hogy a regényirodalom csak ott virágozhatik, hol a polgárosodás által az erkölcsök már el vannak romolva, és a megvénhedt állam nagy chronikus nyavalyákban sínlik.

Ez esetben természetesen kétségbe kellene esnünk, ha Bulwereink, Dickenseink, Sandjaink vagy épen Scott Waltereink támadnának.

De az említett hóbortos vélemény csupán onnan eredt, hogy Franciaországban a borzasztó bűnvádi pörök és a felső körökben botrányok vol-

tak a kedvelt regénytárgyak; a juliusi dynastia alatt pedig a nagy polgárság és a pénzemberek közt jelentkező corruptióról szeretett olvasni a tömeg, sőt később a társadalmat megtámadó regények jöttek divatba. Ily tények szemlélése után előállott valami vakandok kritikus, ki csak egy irányban tudott egy keveset látni, s hirdetni kezdé, hogy a regénynek igazi tárgya a bűn és botrány. Miből aztán önkényt következett, hogy Abdera tudósai és bölcsei az egyoldalú állításnak corollariumait kezdék kivonogatni, mondván: legszámosabb s legfinomabb bűnök és botrányok a polgárosodás által megtorzított, kiégetett, elpuhított s elerkölcstelenített államokban vannak: tehát a regényirodalom legnagyobb virágzása a társadalom legmélyebb romlottságára mutat, s viszont, hol az erkölcsök nincsenek eléggé megvesztegetve, ott regényeket írni sem lehet. Ekként vonatott egy történeti tényből általános következtetés. Néhány franczia divatregényből törvényt láttak a szajkók a regény ellen, egyszersmind azon nemzetek ellen is, kiknek sok lángeszű regényírójuk van.

Azonban a legbárgyúbb nézetek többnyire valami okos eszme és igazi tény félreértéséből vagy eltorzításából erednek.

Itt is ezt tapasztaljuk.

Mert annyi kétségtelen, hogy a kezdetleges állapot, a társadalom gyermekkora — akár az arkádiaiak ártatlansága, akár a karaibok ember-

evése jellemezte azt, — nem termi meg a regényeket, s nem adhat sem szelídsége, sem zordon-sága által másra anyagot, mint lyrai hangokra s epikai mondákra.

Önkényt értetik, miként mi ezzel nem akarjuk állítani, hogy egy angol vagy amerikai még a köntöstelen népekről sem tudna oly regényt írni, mely a kíváncsiságot ingerelje; hanem csak azt valljuk be, hogy a polgárosodásnak magasabb foka szükséges egy nemzetnél a regényirodalom megindulására.

Sőt, tapasztalatok szerint, azon niveauja is a polgárosodásnak, melyben a dráma virágzása lehetséges, nem mindig elég a regény virágzására.

E jelenség okainak magyarázatába most nem elegyedünk, miután a regény és dráma közti finom hasonlatosságok és különbségek bonczolgatására vezetne, s oly térre vinné fejtegetéseinket, hol a nagy közönségnek igen kevés előismeretei vannak.

Csupán azt jegyezzük meg, hogy a regénynek is, mint a drámának, mint általában minden poesisnek, tárgya a szív, azaz érzéseink, indulataink és szenvedélyeink. De a drámának érdeke a küzdő, a hatékony szíven nyugszik, mely az erkölcsökkel, szokásokkal, világnézetekkel, az isteni vagy emberi törvényekkel ellenkezésbe hozza magát, s épen ezen ellenkezés miatt, bár különben nemes tulajdonaival részvétet gerjesztett, semmivé tétetik. A drámában az egyén küzd az

egyetemiséggel, mely az állami vagy társadalmi rend alakjában áll vele szemben, s midőn küzd, a viszonyok erejénél fogva nemesbül vagy sülyed, de mindig sorsához kötve részvétünket, oly annyira, hogy megbukását könnyeznünk kell, bár azt természetesnek, sőt az erkölcsi vagy társadalmi élet tekintetéből szükségesnek is tartjuk. A száanalom a bukott iránt, s a megnyugvás a bukásban, fölgerjedésünk és kiengesztelődésünk együtt az, mit tragikai hatásnak neveznek.

A drámában keztyűt vet az egyén az egyetemiség elébe, hogy vívjon vele. Az a provocáló; ez a jogait védő. A drámában a főszemélynek kell cselekvőnek lenni azon tények ellen, melyeket szokásoknak, erkölcsöknek, törvényeknek, rendnek, egyszóval: társadalomnak nevezünk. Itt a társadalom csak visszaható szerepet játszik, s győzelme abból áll, hogy ellenállási súlyával szétzúzta megtámadóját.

A regényíró, mint mondók, szintén az indulatok és szenvedélyek életnyilvánulásaival foglalkozik.

Neki is tárgya a kimeríthetlen szív, a végetlen korlátokkal, sajátságokkal, ellenmondásokkal és jogigényekkel bíró társadalomban tüntetve azt fel.

De a regényíró nem tartozik okvetlenül drámai hatású alapra fektetni művét.

Ő föltűntetheti ugyan az egyént küzdve a sorssal, és lesujtatva ez által. Szóval: ő írhat

tragikai hatásért. De ellenben, ha művészi céljai kívánják, cselekvővé teheti magát a társadalmat, mely szokásainak és szabályainak erejével a pártoskodó szívet áldozatok s alávetések árán elveire és nézeteire kényszeríti. Ő foglalkozhatik a passiv szívűekkel is, kik az illem és bevett eszmék fegyelme alatt tanulnak érezni vagy érzéseikről lemondani; kik beleélik magokat a társadalomba, sebzettek és hallgatók, s kik mosolygó arczczal takarják el fájdalmaikat, hogy körülöknész ne támadjon s hogy helyzetök kivételessége elenyésszék.

A regényíró célja lehet: a társadalomnak úgy a mint hat, művészi jellemzése, minden más igény nélkül.

Néha az ő tárgya nem tragikai elemű, komikai elemű szintén nem, sőt katasztrófbán vagy kiengeisztelésben sem végződik; de művészileg hű, de valódi és érdekes.

Az ily rajzok s általában azon compositiók, melyekben a főszemély passiv helyzetben van a reá ható viszonyok irányában, s a történetek által, melyeket átél, csak illusztrálja azon tényezők erejét, melyek egy társadalomban működnek, minden érdekességek mellett legkevésbé sem drámaiak, mindamellett a regényirodalomban a legfényesebb helyet foglalják el.

A kinek célja kort festeni egész szélességben és egész sokoldalúságával, a kinek egy politikai eszme vagy mozgalom plastikai előadása lebeg

szeme előtt: többnyire nem fog drámai szervezetet adni regényének.

Továbbá a társadalom egyes osztályait, egy nép sajátságos szokásait, bizonyos erkölcsi fogalmak, s bizonyos társadalmi helyzetek jelentékenységet és hatásait előállító compositiók nagyrészt mind olyanok, melyek hűn nem akkor rajzolhatók, ha valakit ellenzésbe teszünk velők, s aztán megsemmisítünk általok — mint a drámai compositió igényli, — hanem úgy, ha azok szünetlen befolyását adjuk elő a jellem alakulására s látatjuk, hogy egymást követő hatásaik közt nyomról nyomra az egyének mint nemesítik vagy aljasítják magokban azt, a mi tisztán emberi, a mi természetes vagy észszerű.

S mind ezekből következik: hogy a regényíró azon feladatnál fogva, mely körébe tartozik, sokkal több részletek ismeretére van utasítva, mint a drámaíró is. Ő sokkal kevésbbé elégedhetik meg az érzések- és szenvedélyeknél a tisztán embe-
rivel és sokkal több pontosságra kényszeríttetik a rajzolt viszonyok feltüntetésénél. A regényíró csak a költői ihletettséggel adományával kevésre megy. Neki még e mellett philosophi mélységgel, s aztán rendkívül fogékony észlelő tehetséggel kell bírni és oly helyzetben lenni, melyben figyelme számára az élet elég adatokkal ajánlkozik.

Kiformált társadalmi viszonyok, jól előhaladt polgárosodás, fényes főváros, vagy legalább a vagyont, kényelmet és finom ízlést nem nélkülöző

nagyobb városok: ezek önkényt érthető feltételei a regényirodalom magasra emelkedésének.

Minthogy pedig a polgárosodás — bármily egészséges legyen is az — jó tulajdonaink nemesítése mellett, ellentétül finomított bűnöket is idéz elő, minthogy a regény a polgárosodás későbbi stadiumán kezdi virágzását, mint rendszerint a költészet többi nemei; s minthogy egy csoport álmodó a kezdetleges állapotokat mindig aranykornak szereti képzelni, s a polgárosodás hódításait a megromlás terjedésének gondolja: — nincs miért csodálkoznunk, ha néhány tudós idiota s néhány tudatlan kelepelő által a regényirodalom a corruptió eredményének hirdettetik.

Ők hallottak harangozni, csak azt nem tudják, hol.

A polgárosodás criteriumait vették a megromlás criteriumának.

Egy okos eszmét értettek félre, egy igaz tényt torzítottak el.

Mi azonban örvendjünk, hogy csalhatatlan jelek szerint, regényirodalmunk terjedésnek indul s mint reméljük, emelkedésnek is.

Örvendjünk, ha az ideális térről a valódira száll le, s ha a képzelem üres játéka helyett lélektani alapokat keres magának, részletekbe merül, művészileg igyekszik fölfogni az életet és hűn visszaadni. Midőn a csattanások és mesterkelt bonyolítások, midőn ködbe takart alakok, csillogó phrasiologia, valószínűtlen események és tarka-

barka tableaux helyett, nálunk is gyakran fognak ép szövegű, lélektanilag fejlesztett, szabatos jellemekkel tündöklő, széparányos és aránylag kevés eszközökkel nagy hatást támasztó regények előállani: csak akkor s nem előbb fogjuk igazán észrevenni, hogy a művelt és magasabb körökben a magyar irodalom naponkint hódításokat tesz; mert végtére is a jó regény az, mely legtöbbektől olvastatván, egy irodalom hírének, vagy legalább divatbanlétének megalapítására leginkább hat.

Utolsó cikkünkben még egy pár fontos teendőnkre térünk át, melyek szintén lényegileg szükségesek arra, hogy irodalmunk megszilárdítása körüli feladatát teljesíthesse.

XXII.

Azon szellemi küzdelemben, melyet minden életrevaló nemzetnek az irodalom terén vívni kell, s melynek célja nálunk nem egyéb, mint hazánk polgárosodása nyelvünk által közvetítve, kétségtelenül főszerepet játszanak a tudományok mezején nyert hódítások; de magának az olvasási váagnak terjesztésére nézve, — s erre van most legégetőbb szükségünk — semminek annyit nem köszönhetnénk, mint azon regényeknek, melyek az európai regényirodalom színvonaláig emelkedni bírnának.

S minthogy ezt mélyen érezzük, legyen sza-

bad néhány sorban ismét a regényre térni vissza és csak később folytatni kitűzött tárgyalásaink fonalát.

Sokan el akarják hitetni, hogy nálunk a regényirodalomra nincs elég használható anyag, s hogy regényeink a külföldiek visszhangjai, utánzásai lesznek.

Mi az utánzást illeti: az irodalom minden szakában az úttörők, a kezdeményezők, idegen nagy példányok befolyása alatt szoktak állani. Minták szerint dolgoznak. Az anyagot, melyet kezök alá vesznek, a czélszerűség igényei daczára, gyakran szorítják idegen formák közé; sőt a kor szellemét idegen utánzási vágyból meghamisítják, ha történeti s a társadalom szellemét, ha társadalmi regényt írnak.

Ez általános tény. S nem volna okunk panaszkodni, midőn nálunk is előkerült volna. De nem történt meg, vagy legalább meglepésig kicsiny mértékben.

Tekintsünk bár vissza.

Első figyelmet nyert történeti regényünk Jósika *Abafija* volt.

Ez a formában Scott Walteri ugyan; de jellemeire már magyar typus van nyomva, s ha Willámja Florára a felföldi thán költői kedélyű és férfias leányára emlékeztet is, s ha a leírásoknál, az öltöztetéseknél, s a nők érzésvilágának rajzában átvett modorra találunk is: meg kell engednünk, miként mindez alig fölismerhető,

s csak a Scott WALTER szorgalmasan tanulmányozók által vétethetik észre.

Későbbi regényeiben Jósika az utánzással mindinkább felhagy, még a formánál is, úgy annyira, hogy munkássága egész körét tekintve, ha őt a Scott iskolájához számítanók, azt csak legnagyobb általánossággal tehetnők.

Újabb regényíróink ellen, kik a történeti szakban kísérlettek meg erejüket, nem készíthetünk a gáncsból és megrovásokból oly hosszú lajstromot, hogy abban az idegen minták utánzása is beférhetne.

Egy csoport gyerek és növendék író Jósikát reprodukálta vagy tíz évig a szépirodalmi lapokban, de egyik sem vitte a novellánál tovább, egyikőtől sem jelent meg regény.

Eötvös *Magyarország 1514*-kétől kezdve pedig Jókai *Török világáig*, minden történeti regényünk az utánzás vádja helyett, egészen más tekintetekből bíraltathatik. A legszigorúbb kritika sem hozhatja egyiknek is önállóságát kétség alá.

Társadalmi regényeink pedig a *Bélteky-háztól* számítva a mai terményeinkig, semmi utánképzést nem árultak el, kivéven azon egypár művet, mely a *A párisi rejtélyek* befolyása közt készült, s minden állandóbb hatás nélkül enyészett el. Ezek gyors feledtetését nem az íróknak talentumtalansága, de maga az utánzás okozá; mert társadalmi viszonyainkban semmi analogia nem

volt a mintául választott francia divatregényben előkerülő állapotokkal, törekvésekkel és világnézettel.

Azonban, ha a fejlődés első korszakában nem lehet íróink szemére vetni, hogy egy regényből dolgoztak volna mást, s hogy külföldi minták nyomdokain jártak volna el mind a szöveg, mind a jellemek előállítására körül; ha eddig az utánzásnak vádja ráfogásnak tűnik föl: ez esetben nem látjuk át, hogy ezentúlra, irodalmunk későbbi stádiumaiban, miért lehessen hasonlótól tartani? Semmi jelenség nem mutat ily hanyatlásra.

S különben is viszonyaink, akár a múltat, akár közelebbi korszakainkat tekintsük, annyira sajátságosak voltak, hogy rajzolásukban a legnagyobb nehézséggel jár a külföldi regények utánzása.

Egészen idegen légkör a miénk, egészen más láthatár.

Időnkint majmoltuk szokásainkban és világnézeteinkben a külföldet; de még legfelsőbb osztályunk is oly sajátságokat tartott meg, s ha idegen nyelven is beszélt néhány, egészben annyira magyar, hogy egyéneit sikeresen nem jellemezhetjük pusztán csak a francia, vagy más fajbeli szalonhősök jól talált képei szerint.

A többi osztályokban pedig hiába akarnánk kölcsönzeni típusokat Bulwertől vagy Sandtól, mert viszonyaink eltorzítják, összenyomják, lélektelenekké, hatás nélküliekké teszik azokat.

Aztán mi a regényanyagok oly bőségében vagyunk, hogy a magyar élet és történelem tanulmányozása soha sem hagyhat zavarban az alkalmas tárgyak megtelelésére nézve.

Mindenütt találunk eredeti és jellemző vonásokra.

Mert soha sem valánk ugyan az európai befolyás alól feloldva, de szüntelen vegyült politikai és társadalmi életnyilatkozataink közé oly elem, melyet más népek többnyire nélkülöztek s az általánosra is nálunk mindig nemzeti bélyeg és sajátság van nyomva.

E kettős tulajdon — tudniillik a közösség és a jellemző különváltság — teszi élményeinket, s tenné az azokat visszatúkröző regényeinket a külföld előtt is érdekessékké.

Nem falasztuk el magunkat chinailag a polgárosodástól, s mégis az idegen hatások közt megtartottuk jellegünket. Európailag és nemzetileg fejlődünk Szent Istvántól mostanig. S mi kell ennél több arra, hogy társadalmi mozzanataink művészi visszatúkrózései, hogy múltunk és jelenünk hűn felfogva, könnyen érthető legyen a külföld előtt, s mégis sajátosságai által rendkívüli ingerrel bírjon?

Valóban nincs szükségünk idegen tollakkal fényleni.

Ha éles elmével tanulmányozzuk történelmünket, ha társadalmi viszonyainknak jellemző vonásait jól felfogjuk, s ha a phantasia ábraképei

helyett az életet adjuk plastikai kézzel vissza: akkor nekünk gazdag és önálló regényirodalmunk lehet, mely csak művészi tökélyénél fogva hasonlíthat a külföldi kitűnőbb munkákhoz, nem pedig a szöveg vagy jellemek átkölcsönzése miatt.

E megjegyzések után az eszmék fonala más térre vezet.

Irodalmunk hatását nagy mértékben csökkenti, hogy nálunk komoly és hivatását értő kritika nem igen van, s íróink és olvasó közönségünk egyaránt érzik hiányát minden oly útbaigazításnak, melynek hasznát vehetnék.

Tekintsünk mélyebben e kérdésbe.

XXIII.

Döreség volna állítani, hogy az *Athenaeum* kora az önálló magyar kritika aranyideje volna.

Az akkor elhírhedt bírálók, valamint a *Kritikai Lapok*é is, Lessing és Schlegel nélkül sokkal kisebb hangon szólnak vala.

Elméleteiket ezektől kölcsönözték.

A kétséges esetekben néha a két német kritikustól közlött idézetekkel döntöttek, mintha *Corpus jurissal* lenne dolguk, melyet csak alkalmazni kell a fenforgó tényekre.

De az inkább betanúlt, mint átgondolt kiinduló pontok mellett is, Bajza és társai bírálataik

által rendkívüli hatást gyakoroltak mind irodalmunk emelésére, mind az olvasó közönség szaporítására.

Erős logikájok volt. Az egyszer elfogadott eszmét végső ágazataig szigorú következetességgel tudták kísérni. Elméleteikben összefüggés létezett. Polemiájok érdes, erős, izgató, eleven vala, s ha nem is tudott mindig meggyőzni, a kontárt visszadöbbenté, az eszest gondolkodóvá tévé, s kit-kit óvatossá tőn silány terményeivel *géne* nélkül lépni a közönség elébe. Aztán a kérlelhetlen módor, melylyel a nyelvhibákat üldözték, magasabb értelemben vett írmodort nem adhatott ugyan annak, ki e ritka tulajdon megszerzésére ihletve nem volt, de legalább minden jóra való író szabályosságra szoktatott.

A közönség pedig, hol hódolva a bírálók nézeteinek, hol ellenzéket formálva, össze kezdé hasonlítani az írókat, véleményt nyert vagy formált a jelesebb terményekről, érdekekkel viseltetett a könyvek sorsa iránt, egybeállítani s viszonyos becsők szerint sorozni tanulta a különböző szakok képviselőit, tekintélyei, kegyenczei valának, kiket még sem imádott vakon, s a mi legfőbb eredmény volt, az irodalmat egész totalitásában igyekezettáttekinteni, ismerni, becsülni.

S meg vagyunk győződve, hogy ha a politikai reform nem vont volna később magához minden

figyelmet, s ha az alkotmány körüli megoldások részegítő ingereikkel a szépműtani vitákat únottakká nem teszik, ez esetben mostani íróink több öntudattal, s kevesebb önteltséggel fognák föl hivatásukat; közönségünk pedig műértőbb, határozottabb nézetű lenne, s több belszükséget érezne folytonos érintkezésben tartani magát irodalmunkkal.

Nincs hely itt a kritika hasznairól értekezni.

Csak constatirozni akarom helyzetünket.

S nem hiszem, hogy valótlanlalt mondjak, midőn e tényekbe összpontosítom.

Most több munka jelenik meg, mint az *Athenaeum* korában; e munkák által aránylag több eszme szóratik szét; e munkák közül egy pár terjedelmesebb és tartalmasabb, mint ugyanazon szakban az akkoriak. De a stylben nagyobb gondatlanság mutatkozik, a részletek inkább elvannak hanyagolva, s bár a tudomány haladást tett, az ízlés aránylag nem fejlett. Aztán a szépirodalom verses része pongyola naivság, és érdes erő nélkül. Üzetik, gyártatik számtalan újonczok által, a műgond és csiny kigúnyolásával. A hiúk gyűlhelye — azoké, kiknek becsszomjuk nincs várni, készülni, tanulni. Lángeszű költőink lehangolva vannak e sokadalom zsivaja közt. Az ifjú tehetségek, kikben ércz s tartalom volna, nem fejlődhetnek kellőleg az anarchikus sürgességben, melyben mindenik csak a maga

hangját hallja, csak önimádásra szokik, tájékozást nem vehet mástól, és önképzésre nincs ösztönözve.

Mi a közönséget illeti :

Ez több munkát vesz, mint régen, több forintot ad ki a nyomtatásért zsebéből. De miért? Talán, mert benső érdekekkel viseltetik az irodalom iránt? mert figyelemmel kísérte a jeleneteket? mert hódolt a lángésznek, szerette a nemest, aggódott az aljason? mert számon tartja jobbjainkat, s észleli a szellemi haladás egész processusát? Nem, nem, — erről szó sincs. Közönségünk soha sem tudta kevésbbé végig hordani tekintetét irodalmunkon, mint most. Nem sejti a sajtó munkásságának szétágazásait, nem az egyes könyvek fontosságát, becsét, s az egészszel összefüggését. Kevés meggyőződése van arról: kik tekintélyesebb íróink? s kevés rokonszenvet árul el az irányok s egyének iránt. Azonban vásárol bizonyos összletig magyar könyveket, miután e buzgósággal tartozni vél az irodalom által nemzetiségének. Pártolása mæcenási, s nem ügybaráti. Adni akar, nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. S koránsem levén elég becsmértéke törekvéseinkről, azon könyvet veszi meg, melylyel legügyesebben kínálgatják. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelől ezen eredményre jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje arról, hogy mennyit illik neki magyar nyomtat-

ványokra adózni, e rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feles számú vásárló mellett kevés az olvasó, s a rossz könyvnek mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.

Hogyan is lehessen másként?

Még csak bibliographiai áttekintést sem nyernünk évenként terményeinkről.

Maga az írósereg sem sejti a körüle terjengő munkásság súlyát, horderejét, értékét.

Kritikánk, mely a figyelmet foglalkoztassa, az ízlést tisztázza, érdeket vonjon magára, tanokat terjesztszen vádak helyett, — kritikánk, mely gáncsait és dicséreteit egy ismert kiinduló pont, egy általa következetesen használt, s mások által védett vagy tagadott, de minden esetre mysteriumnak nem látszó elmélet szerint osztogassa, — ah! ily kritikánk most nincs, vagy legalább sokkal kevésbbé van, mint egykor.

Pedig a kritikánál nem az a főkérdés, hogy az alapelvekre mily mélységgel, és mily csalhatatlansággal használják; hanem az, hogy az elmélet eredményeit mily szigorú következetességgel és részrehajlatlansággal alkalmazza a bonczkés alá vont terményekre.

Egy nem bornirozott kritikus, ki eszméinek corollariumait ismeri és alkalmazni tudja, az irodalomban hasznos jelenség, mert oly műelméletet mutat föl, mely gondolkozásra kényszeríti a közönséget, mely az írókat műveik átvizsgálására

szoktatja, s mely kétféle öntudatos munkásságot idéz elő: egyiket a műelmélet mezején a vele polemiát folytatók által, a másikat a gyakorlati téren, oly productiv szellemek által, kik alkotásaikkal igyekeznek a szűk látkörű kritikust megcáfolni.

Ellenben az a kritikus, ki következetességet nem mutat, ki jellemzett elvek, s fölismerhető irány nélkül szór dícséretet és gúnyt, élczet és helyeslést, a legügyesebb írás mellett sem fog irodalmunkra hatni.

S mindezek után legyen szabad kérdenem: vannak-e most kritikuszaink, kiknek szépműtani irányairól fogalma volna a közönségnek? s ha igen, mily számmal?

És ismét kérjük: nem ez fő oka-e annak, hogy a magyar olvasó világ egészen magára hagyatva, legkevesebb határozott nézettel sem bír forradalom utáni irodalmunk felől, s patronusi kegyen kívül alig kíséri egyébbel törekvéseinket? Nem ez-e fő oka, hogy íróink száma szépen gyarapodik ugyan, de kevés író-t látunk haladásban, s kiknek csillogó tehetsége fényt is terjeszt köröskörül, többnyire e fény az elhamarkodás, a hanyagság és az otromba baklövések szennyét nem képes szemünk előtt elbűvölni? Ott vannak a foltok minden sorban, minden lapon, a műveletlenek által is észrevétetnek, s az átengedő élvezetet lehetetlenné teszik.

Ha tehát óhajtunk irodalmunk által nemzeti

polgárosodásunkra állandóan hatni, ne hagyjuk ki számításainkból a kritika emelését.

Az irodalom terjesztésére sikeresen foly be nemcsak a buzdítás, de a visszarettentés is, mert a sok haszontalan könyv olvasása egyenesen a nem-olvasásra vezet.

TARTALOM.

	Lap
I. A XIX-ik század első felében a régi magyar irodalom mellőzésének okai. A nyelvújítás és politikai reform. A forradalom után miért ébred föl a részvétel a régi magyar irodalom iránt? --- --- --- --- ---	7—12
II. A nyelvújítás hatása az irodalomra. A gazdagodás és csín mellett a feszesség és idegenszerűség okai --- --- --- --- ---	12—16
III. A népies elem az irodalomban, mint a demokratiai törekvések hatása. A mozgalom jelleme. A régi irodalom iránti részvétel szintén megtermékenyíti az irodalmat --- --- ---	16—19
IV. A régi magyar történeti emlékirók kiadásának fontossága politikai és irodalmi tekintetben. A történeti irodalom közönségének növekedése --- --- --- --- ---	19—23
V. A nagy olvasó közönség. A szépirodalom fontossága. Regényirodalmunk a forradalom előtt. Történeti regényeink fogatkozásai a korfestés tekintetében --- --- --- --- ---	24—28
VI. A magyar társadalmi állapotok a forradalom után. A nagy polgárság és középnemesség. Mennyiben nyert amaz és vesztett emez a műveltség eszközei tekintetében ---	28—34

VII. A nekünk nem tetsző közdolgoznak figyelemmel nem kísérése veszélyes...	34—39
VIII. A magyar közép- és kisebb birtokos osztálynak feladata a forradalom után. A mezőgazdasággal czélszerűbb foglalkozás vagyonosodási és politikai szempontból, az irodalom pártolása a művelődés és nemzetiség szempontjából	39—44
IX. A magyar irodalom állapota a forradalom után. A hirlapok, a tudományos és szépirodalom. A magyar történeti regények	44—53
X. A krónikák és emlékiratok mennyiben segítik elő a történeti regény fejlődését jellemrajz és korfestés tekintetében	53—59
XI. A történeti hűség a költészetben és határai	59—62
XII. A történeti és költői mű különbségei még akkor is, ha ennek tárgya a történetből vett. Jó tanácsok a történeti regényíróknak	63—69
XIII. A magyar közönség három fő osztálya	69—73
XIV. A változó szellemi szükségek szerint változik a tudomány vagy irodalom valamely ágának előszeretettel művelése	73—78
XV. Mi ez idő szerint legsürgetőbb kötelessége, legszebb hivatása irodalmunknak. A kellemes és hasznos olvasmányok	78—82
XVI. A tudományos könyvek, különösen az oly szakmunkák, melyeket a közönség változott helyzete megkíván	82—85
XVII. A fordított vagy átdolgozott tudományos munkák. A m. t. akadémia. A vagyonosabb hazafiak teendői	85—90
XVIII. Irodalmunk állapota a forradalom után. Történeti művek, röpiratok, élet- és jellemrajzok. Irodalmi művek a természettudományok köréből. Szemlék	90—94

XIX. Szépirodalmi művek. Lyrai költők	---	94—98
XX. A regényirodalom. Igaz-e, hogy a regény- irodalom csak akkor virágzik, a mikor a költészet már elhanyagolt? --- --- ---		98—102
XXI. Igaz-e, hogy a polgárosodás romlottsága a regény eleme? A regény és dráma közti különbség --- --- --- --- ---		102—109
XXII. Mennyiben utánozzuk a külföldi regény- írókat, s mennyiben vagyunk és lehetünk eredetiek? --- --- --- --- ---		109—114
XXIII. A régibb magyar kritika. Kritikánk a forralalom után --- --- --- --- ---		114—120

OLCSÓ KÖNYVTÁR.

Szerkeszti

GYULAI PÁL.

1. Csokonai Vitéz Mih. Dorottya.	20 kr.
2. Bret Harte kaliforniai beszélei.	40 kr.
3. Kölcsey Ferencz elbeszélései.	20 kr.
4. Macaulay T. B. Machiavelli. Angolból fordította B. P.	20 kr.
5. Kerényi Frigyes összes költeményei. 1840—1851.	60 kr.
6. Sandeau Gyula. A montsabreyi kastély. Beszély.	20 kr.
7. Kármán József. Fanni hagyományai. Beszély.	20 kr.
8. Sollohub gróf. Előkelő világ. Orosz beszély.	30 kr.
9. Szigligeti Ede. Liliomfi. Eredeti vígjáték.	20 kr.
10. Dickens Károly. Karácsonyi ének.	30 kr.
11. Gogol Miklós. Beszélyek az orosz életből.	20 kr.
12. Chateaubriand. Atala. Francziából ford. Csiky K.	20 kr.
13. Tennyson Alfréd. Király-idyllek.	20 kr.
14. Macaulay T. B. Lord Bacon. Angolból ford. B. P.	40 kr.
15. Kemény Zsigmond. Szerelem és hiuság. Beszély.	30 kr.
16. Hugo Victor. Hernani. Szomorujáték.	30 kr.
17. Kölcsey Ferencz válogatott szónoki művei.	60 kr.
18. Jósika Miklós b. Egy igaz ember. Beszély.	20 kr.
19. Conscience H. A szegény nemes. Flamand beszély.	40 kr.
20. Pope S. A műbirálatról. Tanköltemény.	20 kr.
21. Pálffy Albert. Egy kastély az erdőben. Beszély.	20 kr.
22. Boissier Gaston. Virgil. Fordította Végh Arth.	30 kr.
23. Sollohub gróf. A gyógyszerészné. Beszély.	20 kr.
24. Macaulay T. B. Milton. Angolból fordította B. P.	20 kr.
25. Goethe. Iphigenia Taurisban. Dráma.	30 kr.
26. Beaumarchais. Figaró házassága. Vígjáték.	50 kr.
27. Gyulai Pál. A vén színész. Beszély.	20 kr.
28. Stifter Adalb. Brigitta. Beszély.	20 kr.
29. Gauthier Th. A lélekcsere. Regény.	30 kr.
30. Macaulay T. B. Byron. Angolból fordította B. P.	20 kr.
31. Jerrold Douglas. Zsák Mór. Beszély.	30 kr.
32. Eynaud A. Ferizade dala. Beszély.	20 kr.
33. Czuczor Gergely népies költeményei.	30 kr.
34. Prescott H. E. Schäffer Magdalena. Beszély.	40 kr.
35. Sayous E. A mongolok betörése Magyarországra.	20 kr.
36. Zichy Antal elbeszélései.	30 kr.
37. Quintus Horatius Flaccus. A költészetről.	20 kr.
38. Flegler S. A magyar történetírás történelme. Sayous E. A magyar történelem kútforrásai.	60 kr.

39. Sand György. Az ördög-mocsár. Beszély.	30 k
40. Lessing G. E. Laokoon.	50 k
41. Kovács Pál. Farsangi kalandok. Beszély.	20 k
42. Csokonai Vitéz M. Lilla.	30 k
43. Merimée Prosper. Carmen. Beszély.	20 k
44. Nagy Ignác. Tisztujítás. Vigjáték.	40 k
45. Murray E. C. Grenville. A francia politikai életből. Rajzok.	60 k
46. Fraknoi Vilmos. II. Lajos és udvara. Történeti rajz.	20 k
47. Sand György. Leoni Leó. Beszély.	50 k
48. Michelet Gyula. Lengyel- és Oroszország.	30 k
49. Flegler Sándor. Kölcsey Ferencz.	20 k
50. Gvadányi József. Egy falusi nótáriusnak budai utazása.	40 k
51. Plouvier Ed. Beszélyek.	30 k
52. Feuillet Octav. Trécoeur Julia. Elbeszélés.	30 k
53. Kazinczy Ferencz. Magyarországi utak.	20 k
54. Tolstoj L. N. gróf. Családi boldogság. Beszély.	40 k
55. Kisfaludy Károly. Tihamér. Beszély.	30 k
56. Flegler Sándor. Szalay László és munkái.	50 k
57. Szigligeti Ede. Magyar színészek életrajzai.	40 k
58. Vasiliadis Sz. N. Galatea. Dráma.	20 k
59. Dayka Gábor. Költeményei.	20 k
60. Kazinczy Ferencz. Bácsmegyeinek gyötrelmei.	30 k
61. Gogol Miklós. Bulyba Tárász. Beszély.	30 k
62. Kisfaludy Károly. Irene. Szomorujáték 5 felvonásban.	30 k
63. Zsilinszky Mihály. Kupeczky János.	20 k
64. Körner Tiv. Zrinyi. Szomorujáték. Ford. Szemere Pál.	40 k
65. Körner Zrinyijéről. Birálat, írta Kölcsey Ferencz.	20 k
66. Csokonai Vitéz M. Odák. Két könyvben. (1794—1804.)	30 k
67. Andersen. Regék és mesék. Fordította Milesz Béla.	40 k
68. Kisfaludy Károly vig beszélei.	40 k
69. Ouida. Egy pár kis faczipő. Beszély.	40 k
70. Theuriet. A Buzavirágék háza. Beszély.	30 k
71. Schiller. Mózes küldetése. Fordította Jurany Gusztáv.	20 k
72. Taine H. Az eszmény a művészetben.	30 k
73. Lessing. Bölcs Náthán. Drámai költemény.	50 k
74. Beulé. Augusztus családja és kora.	30 k
75. Lindau Pál. Molière. Németből fordította Bánfi Zs.	30 k
76. Feuillet Octav. Egy nő naplója. Regény.	40 k
77. Macaulay. Barère Bertrand. Ang. ford. Angyal D.	30 k
78. Molière. A bot-csinálta doktor. Vigjáték.	20 k
79. Louis-Lande L. Camaron.	20 k
80. Bodensedt Frigyes. Shakespeare élete és művei.	30 k
81. Merimée Prosper. Colomba. Beszély.	40 k
82. Berzsenyi Dániel versei. Hatodik kiadás.	50 k
83. Kisfaludy Károly. Csalódások. Vigjáték 4 felvonásban.	20 k
84. Arago és Vermond. Az ördög naplója. Vigjáték.	20 k
85. D'Haussonville. Sand György. Francziából. Teleki László gróf. Kegyencz. Szomorujáték.	40 k

86.	<i>Heyse Pál.</i> A grófi kastélyban. Beszély.	20 kr.
87.	<i>Musset Alfréd.</i> Ne fogadj fel soha semmit. Vigjáték.	20 kr.
88.	<i>Uchard Mario.</i> Jean csillaga. Beszély.	40 kr.
89.	<i>Bulwer Edvard.</i> A jövő nemzedéke. Regény.	40 kr.
90.	<i>Karr Alfonz.</i> A normandiai Penelope. Regény.	50 kr.
91.	<i>Pulszky Ferencz.</i> Eszmék Magyarország története philosophiájához.	30 kr.
92.	<i>Macaulay T. B.</i> A pápaság. Angolból ford. B. P.	20 kr.
93.	<i>Mészáros Ignác.</i> Kartigám. Regény. Ötödik kiadás.	80 kr.
94.	Amerikai nők. Rajzok és beszélyek.	40 kr.
95.	<i>Kölcsey Ferencz</i> versei. Ötödik kiadás.	60 kr.
96.	<i>Zschokke Henrik.</i> A szegény viltshirei lelkész naplójából. Beszély.	20 kr.
97.	<i>Kont Ignác.</i> Aristophanes.	30 kr.
98.	<i>Cherbuliez Victor.</i> A pépi király. Elbeszélés.	30 kr.
99.	<i>Hugó Károly.</i> Bankár és báró. Szomorujáték 3 felv.	20 kr.
100.	<i>Szilágyi Sándor.</i> Történeti rajzok.	60 kr.
101.	<i>Csengery Antal.</i> A magyar közoktatás és közművelődés némely főbb kérdéseiről.	50 kr.
102.	<i>Vautier Gy.</i> A keresztanya. Beszély. Francziából ford. Márkus Miklós.	30 kr.
103.	<i>Kisfaludy Károly</i> versei. VII. kiadás.	50 kr.
104.	<i>Bérczy Károly.</i> A gyógyúlt seb. Beszély.	30 kr.
105.	<i>Gaius Valerius</i> Catullus versei. Ford. Csengery János.	30 kr.
106.	<i>Szigligeti Ede.</i> A trónkereső. Szomorujáték 5 felv.	30 kr.
107.	<i>Theophrastus</i> jellemrajzai. A görög eredetiből ford. Hunfalvy János.	20 kr.
108.	<i>Gyulai Pál.</i> Br. Eötvös József. Emlékbeszéd.	20 kr.
109.	<i>Lamartine.</i> Heloïse és Abelard. Fordította Erhardt.	20 kr.
110.	Olasz beszélyek. Irták <i>Barilli, Ghislanzoni és Sara.</i> Olaszból ford. Huszár I. és Mócs Zsigmond.	50 kr.
111.	<i>Augier Emil.</i> A Fourchambault család. Szinmű.	40 kr.
112.	<i>Pálffy Albert.</i> A szebeni ház. Beszély.	20 kr.
113.	<i>Tennyson Alfred.</i> Arden Enoch. Angolból Jánosi G.	20 kr.
114.	<i>Turgenjev Iván.</i> Tavaszi hullámok. Regény. Oroszból fordította Timkó Iván.	40 kr.
115.	<i>Farina Salvatore.</i> Két szerelem. Regény. Olaszból ford. Nyitray József.	30 kr.
116.	<i>Goethe F.</i> Hermann és Dorottya. Ford. Hegedüs I.	20 kr.
117.	<i>Pálffy Albert.</i> Az itélőmester leánya. Tört. beszély.	40 kr.
118.	<i>Macaulay T. B.</i> Nagy Frigyes. Angolból fordította Szentkirályi Móricz.	30 kr.
119.	<i>Theuriet.</i> Veronika asszony. Beszély. Francziából fordította Ujkéri.	30 kr.
120.	<i>Puskin Sándor.</i> Anyégin Eugén. Regény versekben. Oroszból fordította Bérczy K. Második kiadás.	60 kr.
121.	<i>Beaumarchais.</i> A sevillai borbély. Vigjáték négy felvonásban. Francziából fordította Paulay Ede.	30 kr.
122.	<i>Szalay László.</i> Mirabeau.	40 kr.

123. *Gaal József.* A peleskei nótárius. Bohózat három szakaszban négy felvonással. Negyedik kiadás. 40 kr
124. *Csokonai Vitéz Mihály.* Békaegérharcz. Irta Homer. Átalöltöztetve a Blumauer módja szerint. (1791) 20 kr
125. *Kisfaludy Károly.* A kérők. Vigjáték három felvonásban. 30 kr
126. *Collins Vilmos.* Sophokles. Angolból fordította Kont I. 30 kr
127. *Daudet Ernő.* A férj. Regény. Francziából ford. Luby Gy. 50 kr
128. *Spielhagen Frigyes.* Az utolsó órában. Elbeszélés. Németből fordította Halasi Aladár. 30 kr
129. *Kisfaludy Sándor.* Összes regéi. I. 70 kr
130. *Kisfaludy Sándor.* Összes regéi. II. 50 kr
131. *Kochanovszkyné.* Szeretett. Orosz beszély. Fordította Timkó Iván. 30 kr
132. *Poole János.* Pry Pál. Vigjáték öt felvonásban. Angolból fordította Csiky Gergely. 30 kr
133. *Andersen János Keresztély.* Képeskönyv képek nélkül. Dánból fordította Schambach Gyula. 20 kr
134. *Gombos Imre.* Az esküvés. Szomorujáték öt felvonásban. 40 kr
135. *Szentjóni Szabó László.* Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma. Nemzeti érzékenyjáték három felvonásban. 30 kr
136. *Pulszky Ferencz.* Martinovics és társai. 20 kr
137. *Forster-Arnold Florence.* Deák Ferencz. Életrajz. Angolból fordította Pulszky Ágost. 60 kr
138. *Bessenyei György.* A Philosophus. Vigjáték öt játékban. 30 kr
139. *Ebelot Alfréd.* Casaux András. Rajz a délamerikai pampaszokból. Ford. Kárrfy Titusz. 30 kr
140. *Hugo Victor.* Borgia Lucretia. Dráma. Ford. Szász K. 30 kr
141. *Tennyson Alfréd.* Költői beszélek. Ford. Csukási J. 30 kr
142. *Goldoni Károly.* A hazug. Vigjáték. Ford. Radó Antal. 40 kr
143. *Delpit Albert.* Odette házassága. Regény. Fordította Fáy J. Béla. 50 kr
144. *Taylor Tamás.* Barátságból. Vigjáték. Ford. Csiky Gerg. 20 kr
145. *B. Feuchtersleben Ernő.* Adalék a lélek életrendjéhez. Ford. Dr. Klekner Alajos. 40 kr
146. *Augier E. és Sandeau Gy.* Poirier ur veje. Szinmű. Ford. Haraszi Gyula. 30 kr
147. *Gozlan Leo.* Három ara egy koronára. Beszély. Francziából ford. Sz. E. 20 kr
148. *Suonio.* A hold regéi. Finnból ford. Vikár Béla. 20 kr
149. *Orosz beszélek.* Irták Puskin S., Gogoly M., Krylov I., Dosztojevszkij T. és Turgenyev. Ford. Csopey László. 80 kr
150. *Fáy András.* Érzélgés és világ folyása. Beszély levelekben. (1824). Harmadik kiadás. 30 kr
151. *Lever Károly.* Viharban. Regény. Ford. György Aladár. 60 kr
152. *Legouvé Ernő.* Beatrix. Szinmű. Ford. Feleký József. 40 kr
153. *Csiký Gergely.* Az első és második. Elbeszélés. 30 kr
154. *Malot Hector.* Pompon. Regény. Francziából ford. Sz. E. 80 kr
155. *Berczik Árpád.* Az igmándi kispap. Népszinmű. 30 kr

